

GARİB-NÂME'DE ÖLÜM VE ÖLÜMSÜZLÜK*

*Bayram Ali KAYA***

14. yüzyılın en önemli şair ve yazarlarından biri, ayrıca bir şair ve yazar olmanın çok ötesinde bir gönül adamı, bir eğitimci, hatta ele aldığı problemlere çözümler sunan bir düşünce adamı olan Âşık Paşa'nın (d. 1272) kaleme aldığı *Garib-nâme*, özelde Türk dili ve edebiyatının, genelde ise Türk kültürünün en önemli kaynak eserlerinden biridir. *Nasihât-nâme* edebiyatımızın da değerli örnekleri arasında yer alan eser, mesnevi nazım şekliyle ve aruzun *Fâilâtün Fâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Eser her birinde on destan (kıssa) bulunan on baptan-bölümden meydana gelmiş olup beyit sayısı, Kemal Yavuz neşrinde 10.613 olarak tespit edilmiştir.

Âşık Paşa, ilmî birikimini ve hayat tecrübesini eserine yansıtmaya çalışmış, bir ömür süren öğreticilik vazifesini, kendisinden sonra eseri üstlenmiştir. Aynı zamanda büyük bir Türkçe sevgisine, dil bilgisi ve bilincine de sahip olan Âşık Paşa, bütün diller üzerinde düşünmüş, Türkçe'nin zenginlik ve güzelliğine dikkat çekerek dilimize sahip çıkmıştır. Son derece akıcı ve sade bir dilin kullanıldığı eserde, çağına ışık tutacak, bize bugün dahi faydalı olabilecek ve hayatın hemen her alanına ait oldukça zengin bilgilere yer verilmiştir. Yol göstericilik rolünü de üstlenmiş olan yazar, eserinde ekin ekme yöntemi, çocuklara isim takma, öksüzlerin ve düşkünlerin hâlleri, kızları evlendirmede izlenecek yol, denizler, karalar, yeryüzü, gökyüzü, yıldızlar, gezegenler, köle,

* Bu çalışmamızda, gerek metin, gerekse nesre çeviriler bakımından taradığımız ve yararlandığımız *Garib-nâme* neşri için bkz. Âşık Paşa, *Garib-nâme: Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, haz. Kemal Yavuz, I/1, 2; II/1, 2, Türk Dil Kurumu, İstanbul 2000; Bu önemli eseri kültürümüze kazandıran değerli bilim adamı Prof. Dr. Kemal Yavuz hocamıza ve onun şahsında tüm katkı sağlayanlara teşekkürü borç bilirim.

** Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

padişah, idareciliğin gerekleri, insanın yaratılış evreleri, gerçek anlamda insan olma, toplumu ayakta tutan temel değerler, çocukluk, gençlik, ihtiyarlık, yemek, içmek, giymek, birlik düşüncesi, ilim, akıl, aşk, Allah dostları, tarikat âdâbı ve daha pek çok konu hakkında bilgi vermiştir.¹

Sahip olduğu zengin bilgi birikimini kendine has yollarla okuyucuya aktaran Âşık Paşa, bunu yaparken son derece samimi bir üslûp kullanmıştır. O, pek çok kıssanın başında, "Yine Hak'tan gönlüme bir ilham geldi; o ilham ile bir haber söyleyeceğim." (2400), diyerek söze başlar ve eserini ilham sonucunda yazdığını beyan eder. İfadeleri çoğu kez bir öğüt tarzında olup onları okuyucuda merak unsuru uyandıracak şekilde "Sen ne idin, niçin bu dünyaya geldin; sana burada arkadaş kimdir?" (2403) vb. sorularla süsler. Ardından da "Sana tenin ve canın ne olduğunu, tendeki bu dört asıl unsuru anlatayım." (2404), "Her birinin hâlini açıkça anlatayım da; bu işi eksiksiz öğren." (2412) vb. tembihlerde bulunur, hatta dostça uyarır: "Ey sevgili dostum! Eğer buna inanmazsan mushafa bak da yazıda manasını gör" (3087). Bazen de dayanamaz ve elinden başka bir şey gelmeyeceğini bildirme beyanında, belki biraz da kızarak şöyle der: "İster arkadaş, ister efendi, ister zarif ol; bundan daha güzel bir haber söyleyemem" (2470).

Onun her öğüdü, öncelikle kendisinedir: "Ey Âşık! Şimdi kendine gel de ben sana sayısız öğütler vereyim. Bu işleri halktan evvel sen yap ve sakın onlardan sonraya kalma. Kim ilk önce kendi dediğini tutarsa, mutlaka o, herkesin gönlünü almış demektir" (9982-9984). Paşamız, engin ilmine rağmen hayli mütevazıdır ve tam anlamıyla bir âşıktır. Beşinci bölümün sekizinci kıssasına başlarken "Hani o velilerden dua almak isteyen nerede; ben deliden durumun ne olduğunu dinlesin" (3094), diyerek kendisini deli yerine koyar. Bir başka beytinde delilikten kastının ileri derecede hayranlık, düşkünlük ve sevgi olduğu anlaşılır: "İşte Âşık, o yolda giden ve gösteriştan uzak olan velinin delisidir" (3685).

Tüm bu ifadelerde de görüldüğü üzere Paşamız okuyucuyu hemen karşısında, hatta yanı başında düşünür; dolayısıyla onunla sohbet eder gibi yazar.

¹ Âşık Paşa ve Garib-nâme hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yavuz, a.g.e., c. I/1, IX-LX; Kemal Yavuz, "Çeşitli Yönleri ile Mantıku't-Tayr ve Garib-nâme Mesnevileri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 31 (2004), s. 345-356.

Yine o, hemen her kıssanın sonunda dua eder, temennide bulunur: "Ey cömertler cömerdi! O sevgili Peygamberinin hatırına her bir varlığı ve bütün insanları sen koru" (104).

Âşık Paşa, Garib-nâme'de ölüm ve ölümsüzlük konusuna müstakil bir bölüm ayırmamış; fakat bu önemli konuya, çoğu kez onunla birlikte anılan ömür, ölümden beter olan hâller, ölmeden önce ölmek, öldükten sonra hayırla anılmak, nefis, akıl, ruh, aşk vb. çeşitli hususlar içinde, eserin tamamına yayılacak bir hâlde ve yoğun bir şekilde yer vermiştir.

Âşık Paşa'nın ölüm ve ölümsüzlük konusuyla ilgili görüş ve değerlendirmeleri, temelde İslam dininin öngördüğü telakkilere dayandığı için herhangi bir İslam düşünce ve tasavvuf adamının yaklaşımından farklı değildir. Bir başka ifadeyle, onun dile getirdiği beden ölümü, canın, ruhun ise ölümsüz olduğu; ruhun beden kafesinde hapsedilmiş ve uçmayı bekleyen bir kuş olduğu, ölümsüzlüğün asla, Hakk'a dönmek, kavuşmak olduğu ve ölümsüzlüğe, vuslata ulaştıran en önemli unsurun aşk olduğu vb. görüşlerin, kullandığı argümanların pek çoğunu örneğin İbn Sînâ, İbn Arabî, Mevlânâ ve Yûnus Emre'de de görmekteyiz. Bununla birlikte Garib-nâme'nin kendine özgü bir edebî kimliğinin bulunduğunu, Âşık Paşa'nın son derece sade bir dil ile sıcak bir üsluba sahip olduğunu ve eserinin kendine has bir sistematığının olduğunu dikkate aldığımızda, konunun ele alınış ve sunuluşunda gerek biçim ve gerekse içerik bakımından farklı ve orijinal yanları bulunduğunu söyleyebiliriz.

I. Ölüm

Lügatlerde, canlı varlıkların hayatiyetlerinin son bulması, dünya hayatının sona ermesi, bir şeyden kuvvetin gitmesi, hayatın zıddı, bitmek tükenmek vb. olarak tanımlanan ölüm, insanın kendi iradesi dışında gelişen bir olay olup tüm canlılar için mukadderdir. Doğum ve ölüm iki kaçınılmaz olgudur. Bu sebeptendir ki çoğu kez birlikte değerlendirilir, birine verilen anlam, diğeri hakkında da bazı fikirlerin oluşmasına yol açar. Hatta doğmak bile bir nevi ölmek şartıyladır. Nitekim, Hz. Ali'nin: "Dünyaya ölümü karşılamak için geldin. Dünyaya gelişin, oradan gitmen içindir." sözü, bu yaklaşımı ortaya koymaktadır.²

² İsmail Yakıt, "Mevlânâ ve Ölüm Felsefesi", *SÜ, 3. Millî Mevlânâ Kongresi -Tebliğler-*, SÜ Rektörlüğü, Konya 1989, s. 73-74.

Eflâtun'a göre ölüm, bir sonsuzluk yolu, ruh için de bir kurtuluş ve şifa yoludur. Bir başka ifadeyle beden, ruh için bir hapisneden ibarettir. Çünkü ruh, geldiği idealar âlemine rücu etmenin, geri dönmenin arzusunu taşır.³

Ölüm, insanoğlunun en büyük serüveni, hayat güneşinin tutulması, hayat gününün akşamıdır. Ölüm, bazılarının rahatlarının sona erip azaplarının başlaması, bazılarının ise azaplarının bitip rahatlarının başlamasıdır. Ölüm, dünya ile ahiret arasında bir köprüdür. Ölüm, her ne kadar fâni dünya için bir son olsa da, ebedî hayat için taze bir başlangıç, öteki hayata atılan ilk adımdır.⁴ İbn Sînâ'ya göre ölüm, ruhun âletlerini terk etmesinden başka bir şey değildir ve ruhun âletleri ise organlardır. Organlar bir araya gelerek bedeni meydana getirmişlerdir. Ölümün dış dünyadaki örneği, bir sanatkârın âletlerini kullanmaması ve onları terk etmesi gibidir.⁵

Ölüm, tecrübe edilemeyen bir keyfiyettir. Ölüm kimine göre kaçınılmaz bir son, kimine göre ise müjdeli bir duraktır ve herkese sıra ile gelir. Ölüm bedenlere mahsustur ve ruh ölümsüzdür. Yunus bunu:

*Ten fânidir can ölmez, çün gitti geri gelmez
Ölür ise ten ölür, canlar ölesi değil*

beytiyle ifade eder.⁶

Ölüm, fânilikten sonsuzluğa açılan büyük bir kapıdır. Ölüm, susmaktır; bunun içindir ki Mevlevîler mezarlıklara hâmûşân derler. Sûfilere göre her doğum bir ölüm, her ölüm de yeni bir doğumdur. Yine sûfi düşüncesinde hayat derin bir uykudur ve bu uykudan ancak ölümlle uyanılır. Ölüm, âşıklar, ârifler ve velilere göre dostla buluşmak için çıkılan bir seferdir. Ölüm, ruhun aslına, hatta yaratıcıya dönüşüdür. Ölüm, seven ve sevilenin kavuşması, gerçek mutluluğa erişilen bir vuslattır. Ölüm, onu bir düğün gecesini olarak gören Mevlânâ'ya göre ise, ayrılık hâlinden ebedî sevgiliye kavuşma hâline geçiş ve ölümsüzlüğe erişmekten ibarettir.⁷

3 a.e., 77.

4 Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, çev. Enbiya Yıldırım, Hâcegân, İstanbul 2000, s. 252.

5 Yakıt, a.g.e., 81.

6 İskender Pala, "Yunus Emre'de Ölüm", *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 51-52.

7 Yakıt, a.g.e., 96.

Garib-nâme'de ölüm ve ölümsüzlükle ilgili olarak, bir kısmı yukarıda alıntı yaptığımız şair ve düşünce adamlarımızda da bulunan, bir kısmı ise orijinal olan çok sayıda kullanım (kelime, kelime grubu, ifade kalıbı, benzetme, deyim, tem, motif vs.) bulunmaktadır. Tespit edebildiklerimizin büyük bir bölümünü aşağıda veriyoruz⁸:

âb-ı hayât, aklın ölümsüzlüğü, aklın ve canın gitmesi, Allah korkusu üzere iken can vermek, Allah'ı anar iken dünyadan göçmek, Allah'ın emrinin ansızın gelmesi, Allah'ın kereminden utanıp ölmek, ardınca lânet okunmak, asıl ülkeye gitmek, aslına dönmek, aslına gitmek, aslına kavuşmak, âşığın (aşk erinin, aşkla diri olanın) ölümsüzlüğü, âşığın sevgiliye kavuşması, aşk yolunda canını terk etmek, aşkı uğrunda can vermek, aşkın ölümsüzlüğü, Azrail; bâki kalmak, baş kesmek, baş vermek, başını öğütmek, başka bir ülkeye göçmek, bekâ bulmak, bin kez ölmek, bir âlemden başka bir âleme yer değiştirmek, birlik denizini boylamak, bitkinin ölümü, boğazlanmak, boynunu vurmak; can vermek, canın (ruhun) ölümsüzlüğü, canın Allah uğrunda feda edilmesi, canın Allah uğrunda saçılıp harcanması, canın Allah uğrunda verilmesi, canın azat olması, canın gitmesi, canın Hakk'a ulaşması, canın kafesten kurtulması, canın ve tenin Allah'a kurban edilmesi, canından olmak, canını almak, canını vermek, canlar canını bulmak, canlarını ortaya koymak, cehen-

8 Ölüm ve ölümsüzlükle ilgili başka kullanımlar ile yukarıda verilen kullanımlara ait diğer örnek-beyit-ler için msl. bkz. (185), (189), (284), (294), (311), (327), (569), (570), (595), (717), (718), (770), (774), (786), (787), (798), (1064), (1066), (1068), (1069), (1112), (1120), (1138), (1171), (1191), (1205), (1234), (1235), (1259), (1260), (1283), (1284), (1285), (1287), (1306), (1329), (1331), (1333), (1335), (1337), (1441), (1544), (1550), (1551), (1566), (1569), (1643), (1908), (1911), (1914), (1918), (1922), (1923), (1924), (1943), (2031), (2088), (2101), (2265), (2278), (2280), (2282), (2345), (2370), (2378), (2385), (2388), (2389), (2392), (2394), (2396), (2452), (2455), (2458), (2461), (2463), (2464), (2473), (2666), (2677), (2932), (2934), (2952), (2961), (2993), (2994), (3362), (3364), (3367), (3819), (3827), (3851), (3859), (3861), (3870), (3871), (3872), (3873), (3874), (3876), (3878), (3886), (3895), (3897), (3900), (3906), (3907), (3910), (3911), (3919), (3920), (4060), (4061), (4077), (4091), (4173), (4185), (4192), (4193), (4203), (4217), (4258), (4300), (4545), (4546), (4566), (4631), (4719), (4771), (4772), (4779), (4780), (4784), (4785), (4786), (4791), (4797), (4803), (4822), (4831), (4970), (5052), (5108), (5399), (5645), (5646), (5647), (6055), (6059), (6063), (6079), (6180), (6241), (6242), (6556), (6816), (7227), (7324), (7536), (7577), (7623), (7625), (7811), (7813), (7887), (7940), (8011), (8036), (8298), (8305), (8509), (8533), (8590), (9250), (9509), (9651), (9676), (9677), (9761), (9958), (9980), (10061), (10063), (10112), (10168), (10180), (10181), (10201), (10238), (10285), (10358), (10384), (10414), (10446), (10454), (10457), (10488).

nem taşları ile kırıp geçirmek, cismin ölmesi; damlanın denize kavuşması, damlanın tekrar deniz olması, değirmende öğütülmek, din için öldürmek, dirliğin gitmesi, dondurucu rüzgar ile kırıp geçirmek, dünyada bir yadigâr bırakmak, dünyada iyi bir ad bırakmak, dünyadan ahirete gitmek, dünyadan ahirete göçmek, dünyadan gitmek, dünyadan göçmek, dünyadan imansız gitmek, dünyadan nakletmek, dünyayı terk etmek; ebedî kalmak, ebedî rahmete kavuşmak, ecel (Allah'ın emri, Allah'ın hükmü, Hak hükmü, Çalap hükmü), ecel şarabı, ecel şerbeti, ecele çare olmamak; fenâ bulmak, fenâ olmak; gazi olmak, gözün bir avuç toprakla doyması, gurbette hasta olmanın bin kez ölmekten daha şiddetli oluşu; Hak'tan gelip yine Hakk'a gitmek, Hakk'a ulaşmak, Hakk'ın cemaline kavuşmak, hasretten ölmek, hatm-i ömr, hayatın sonuna gelmek, Hazret ehlinin (Allah dostlarının, Hak dostlarının) ölümsüzlüğü, her nefsin ölümü tadacak olması, herkesin ecel şarabını-ecel şerbetini tadacak olması, Hızır'ın ölümsüzlüğü; ibadet hâlinde iken can vermek, ihsan ve bağıştan mahcup olup ölü kesilmek, ihtiyarlıkta ölüm, insanın (âdemin) ölümü, insanın ebedî kalması; kâfir elinde ölüme gitmek, kan dökmek, Karun'un yerin dibine geçip harap olması, kefen (son elbise), kendi hâlinle ölmek, kılıçla ikiye bölmek, kılıçla kırmak, kılıçla öldürmek, kıtlıktan ölmek; mahv ve yokluğa ermek, makam ve mevkiden ayrılmanın hayatta iken bin defa ölmek oluşu, meclisin dağılması, meleğin ebedî kalması, memât, mezar (sin), miras, mülkten gitmek, müminlerin ölümsüzlüğü; nefsin ölümü; oruç tutarken dünyadan gitmek; öksüz kalmak, öldürmek (canını almak, canlarını almak, katl kılmak, ruhlarını almak, toprak kılmak, yok etmek), öldürmek istemek, öleceğini bilmek, ölmeden önce ölmek, ölmek (helâk olmak, merg olmak, yok olmak), ölmüş gönülleri diriltmek, ölü hâline gelmek, ölü kesilmek, ölüleri diriltmek, ölüm hastalığının tedavisinin olmayışı, ölüm kaygısı-endişesi, ölümden de ileri ölmek, ölümden sonra hayırla anılmak, ölüme çare olmayış, ölümü tatmak, ölümü unutmak, ölüp gitmek, ölüp yok olmak, ölüyü diri kılmak, ömr-i bekâ, ömrü tamamlayıp gitmek, ömrün geçip gitmesi, ömrün son bulması, ömrün son menzile-son durağa ulaşması; ruhun (canın) ölümsüzlüğü, ruhun ebedî kalması; sabır üzere can teslim etmek, sabır üzere ölmek, sadakalar vererek nafakayla dünyadan gitmek, son nefes, son nefeste şahadet kelimesini söyleyerek dünyadan gitmek, sonsuz bir hayat sahibi olmak, sonsuza kadar diri kalmak, sonsuza kadar ölümsüz kalmak, sonsuzluğa ulaşmak, suda boğmak, suda boğulmak, sûretin ölümü; şehit olmak; toprağa dönüşmek, toprağa dönüşüp kaybolmak, toprağa karışmak, toprağın altına

girmek, toprak olmak; uykuda (rüyada) öldüğünü görmek; vuslat bulmak (kavuşmaya ulaşmak), vücudun ölmesi, vücudun yok olması; yâr ayrılığının-yârdan ayrılmanın ölümden bin kez beter oluşu, yâr hasretinin ölümden beter oluşu, yasta olmak, yerin dibine geçip harap olmak, yerle bir etmek, yiğitlikte- gençlikte ölüm, yolunda toprak olmak, zararlı meyvelerden yiyerek ölmek.

Çalışmamızı hazırlarken eserin tamamının taranması sonucu elde ettiğimiz bilgileri, konunun ele alınmasında ve takdiminde sağlayacağı yararı da dikkate alarak, belli madde ve başlıklar altında değerlendirdik. Bu çerçevede ele aldığımız ilk madde, ömrün ve dünyanın fâniliğidir.

1. Ömrün ve dünyanın fâniliği

Âşık Paşa, Garib-nâme'nin birinci bölümünün dokuzuncu kıssasında, otuz oğlu olan ve ömrünün sonunda her birine türlü vasiyetlerde bulunan bir padişahın hikâyesine yer verir. Bu kıssada ağırlıklı olarak birlik düşüncesi ve birliğin önemi üzerinde duran şair, asıl konuya geçmeden önce, ömrün ve dünyanın fâniliğine, geçiciliğine dair öğüt ve uyarılarda bulunur:

*Her bir işün dünyada kim öni var
Hiç gümân dutman ki anun sonı var*

.....
.....

*Bellüdür bundan gelen turmaz gider
Dinle imdi ol hikâyet kim ne dir*

Hiç şüphe etmemelidir ki, dünyada başlangıcı olan her bir işin mutlaka bir de sonu vardır; zira bir yol ne kadar uzak olsa da ucunda geri dönüş, bir ömür ne kadar uzun olsa da sonunda ölüm vardır. Uzun yaşın sonu bile ölmek olduğuna göre ders almak için bu yetmez mi? İnsan hâlâ ne diye gülüp oynamakta, dünyaya gelenlerin bir gün mutlaka gidecekleri çok açıkken, niçin bu gerçeği yeterince düşünmemektedir (565-568).⁹

Âşık Paşa, bu konudaki düşünce, öğüt ve uyarılarına eserin diğer bölüm ve kıssalarında da yer vererek şunları dile getirir:

⁹ Garib-nâme ile ilgili verilen beyit numaraları, Kemal Yavuz neşrindeki numaralardır.

*Dünyayı görüp yakın aldanmagıl
Ahiret senden irakdur sanmagıl* (681)

İnsan, türlü meşgalelere dalıp da dünyayı yakın görmemeli, hep yaşayacağını sanıp aldanmamalıdır. Ahireti de kendisinden asla uzak bilmemeli, ölümün her an gelebileceğini aklından çıkarmamalıdır.

*Dünyada ömrün dahı bilgil nedir
Öyle san bir yalunuz âdînedür* (1860)

İnsan, dünyadaki ömrünün de ne olduğunu iyi öğrenmeli ve onu tek bir Cuma gününden ibaret bilmelidir.

*Yıl geçer ömri bile harca sürer
Niçe uzun yaşlar uçına irer* (1943)

İşte, aslında tek bir günden ibaret olan bu dünya hayatı ve burada sürülen ömür, ne çare ki yılların bir göz açıp kapar gibi geçmesiyle geride kalacak, çok uzun yaşansa bile bir gün hayatın sonuna gelinecektir. Aslında ihtiyarlık dönemi de bu dünyanın ve ömrün geçici olduğunu bildiren önemli işaretlerden biri değil midir? Ömrün yedi konağını anlatırken şair, ihtiyarlık için yedinci saf ifadesini kullanır ve bu konakta hiç kimsenin vefa bulmadığını, kalıcı olmadığını dile getirir:

*Hatm-i ömrün ol makâmdur şeksüzün
Lîki çün şahs irdi anda ansuzın* (4707)

Dile getirdiği görüş ve değerlendirmelerini, ruhunun derinliklerinde hissetmiş olduğunu düşündüğümüz Âşık Paşa, sekizinci bölümün sekizinci kıssasında, sekiz cennet hakkında bilgi verirken, Hakk'a tevekkül kıldığını ve canının Hakk'a ait hazinelere kavuşmak istediğini belirtir (5644). Ardından,

*Fâni mülkden bâkî mülki andı cân
Bî-nişândan ya'nî virmekçün nişân*

.....
.....

*Çün fenâdur dünya bâkî âhiret
Cânlar anda varısardur âkıbet*

diyerek canının, işareti, izi olmayan fakat var olan o diyardan haber vermek için geçici mülkten, sonsuz mülkü andığını, oraya yöneldiğini bildirir ve akabinde dünyanın geçici, ahiretin ise sonsuz olduğu düşüncesini bir kez daha dile getirir (5645-5647).

2. Ölmek

Ölmek fiili eserde, dolayısıyla da bu maddede, sadece bir fiil olarak ele alınmamış, aslında tüm maddelerin bazen arka planında, bazen de içinde olacak şekilde kendisine daima yer bulan ölümün farklı, aynı ya da benzer anlamları, tanımları ve adları şeklinde değerlendirilmiştir:

Ölmek, can vermektir. Canlar ise ancak sevgililer uğrunda verilir, âdeta hesapsızca saçılıp savrulur.

Birinci bölümün ikinci kıssasında şair, ashâbın Peygamberimize olan bağlılıklarını ifade eder:

*Her ki geldi ol yol-ıçun virdi cân
Dogru durdı ol yol üzre dökdi kan* (324)

Arkadaşlarından kim gelip de uğrunda can verdi ise istikamet üzere oldu ve onun yolu için kan döktü. Ayrıca, Hz. Peygamber'in ashabı, dostları, daima onunla birlikteydiler, gittiği yolda ona yol arkadaşı idiler. O yolda, o sevgilinin aşkı uğrunda kimisi malını mülkünü terk etti, kimisi de çoluk çocuğundan geçti. Yine onun uğruna kimisi baş verdi, bir an bile yüz çevirip geri çekilmedi, kimisi de hiç durmadan kılıç salladı (325-327).

Üçüncü bölümün beşinci kıssasında, gümüş ve bakırı anlatan şair, bu ten ile maksada, Hakk'a ulaşmanın mümkün olmadığını; zira ten gözünün Hak cemalini görmesinin imkânsız olduğunu dile getirir (1340).

Aynı kıssada şair, canın Allah yolunda saçılıp harcanmasına da değinir:

*Tâ ki cân harc olmayınca mutlaka
Bellü bilün kimsene irmez Hak'a* (1442),

*Cân dahı şöyle gerekdür bî-şümâr
Pâdişâh dergâhına ola nisâr* (1443).

Kime gerçek sultan olan Allah gerekliyse o, canını onun uğrunda versin. Zaten açıkça bilinmelidir ki, can kesin bir şekilde Allah uğrunda harcanmayınca, kimsenin Hakk'a ulaşması mümkün değildir. Dolayısıyla can, Allah yolunda hesapsızca, saçılıp harcanmalıdır.

Sekizinci bölümün altıncı kıssasında, Allah'ın sekiz türlü âşık ve sevgili yarattığını anlatan şair, Mecnun'un, Leylâ'ya olan aşkıdan ötürü çöllere düştüğünü, bu uğurda çok acılar çekip, sıkıntılara uğradığını dile getirir. Aşkında samimi ve ısrarlı olan Mecnun, Leylâ Leylâ derken birden dilinde Mevlâ sözü peyda olmuş ve böylece aşkının kaynağı Mevlâ olan Mecnun, gerçek sevgiliyi bularak bütün sıkıntı ve acılarından kurtulmuştur (6460). Artık, Mecnun'un Leyla'da gördüğü Mevlâ'nın bir yansımasıydı, dolayısıyla Leylâ diye aşkı uğrunda can verdiği de aslında Mevlâ idi:

*Mevli aksi oldu Mecnûn gördüğü
Leyli dip şol ışkına cân virdüğü* (6462).

Ölmek canını terk etmektir. Canlar aşk yolunda terk edilmelidir.

Âşık Paşa, okuyucuya söylediklerini öncelikle kendi nefesine söylemekte, bir nevi ilk muhatabı daima kendisi olmaktadır. Aynı zamanda bir üslup özelliği olduğunu düşündüğümüz bu tavrına, aktardığı hemen her kıssanın sonunda rastlamaktayız. İkinci bölümün ikinci kıssasında yerde ve gökte var olanları anlatan, can ve tenin hikmetleri de saymakla bitmez diyen şairin aşağıdaki beyti, hem bu örneklerden bir tanesi olması, hem de canın aşk yolunda terk edilmesine değinmesi bakımından önemlidir:

*İy Âşık sen ışk yolınça gidegör
Işk yolında cânunu terk idegör* (716)

Ey Âşık! Sen daima aşk yolu üzere ol ve bu aşk yolunda canını terk et. Diğer tasavvuf erbabı gibi, insanın ruhunu olgunlaştırmasının, yüceltmesinin ancak aşkla mümkün olacağını düşünen Paşamız, bu uğurda canını terk etmekle asıl dileği olan ebedî rahmete, sonsuz sevgiye kavuşacağı ve canlar canını bularak Hakk'ın huzurunda, onun sevip seçtikleriyle beraber olacağı düşüncesindedir.

Ölmek, can kuşunun ten kafesinden kurtulması, canın gitmesi, çıkmasıdır.

Şair, ikinci bölümün ikinci kıssasında, mutasavvıflar arasında son derece yaygın olan bir benzetmeye başvurur ve canı kuşa, teni de bu kuşu hapseden bir kafese benzetir:

Cân-ıla ten hikmeti üküş-durur
Ten kafes-durur cân içinde kuş-durur (712)

Üstelik bu can kuşu bir an evvel özgürlüğe kavuşup kendi ülkesine gitmek için, kafes ne zaman kırılacak diye beklemektedir:

Muntazırdur cân kafas kaçan sına
Âzad ola gide kendü mülkine (713)

Yedinci bölümün dördüncü kıssasında, yedi şeyin yedi nesneyle yapıлып zapt edildiğini anlatan Âşık Paşa,

Cân gidicek cism ölüir işden kalur
Mâlnı vü mülkini ayrug alur (4773),

Sûretün bu cân-ıladur revnakı
Cân gidicek ragbeti kalmaz dakı (4774),

diyerek, can gidince cismin, beden ölüp iş göremez hâle geldiğini, ölen kişinin malını ve mülkünü de başkalarının aldığını, beden canlılık ve tazeliliğinin can ile mümkün olduğunu, can gidince ona rağbet ve ihtiyacın da kalmadığını ifade eder.

Cenabıhak, büyük küçük, zengin fakir, padişah dilenci kim olursa olsun her insana, üstelik her hangi bir ücret talep etmeden sayısız nimetler vermiştir. Bu nimetlerin birincisi her an alıp vermiş olduğumuz nefestir. Cenabıhak her bir anında bin defa bizi o nefesle hayatta tutar. Hakk'ın nimetlerinden olan bu nefeslerin her biri bir lokmadır; yemeyen yaşayamaz (5050-5052).

Bu nefesle cân dutar tende karâr
Çün nefes gitdi bu cân tenden çıkar (5053)

Üstelik can, tende bu nefesle durabilmektedir, nefes gidince can da bu tenden çıkıp gider.

Ölmek, ömrün son durağa ulaşması, tamamlanmasıdır.

Yedinci bölümün üçüncü kıssasında, insan ömrünün yedi konağı bulunduğunu anlatan şair;

*Vardı ömr uş irdi âhir menzile
Yoldaş olup geçdi yılduz hükm-ile* (4719),

diyerek, ömrün geçip son menzile, son durağa ulaştığından ve bu zaman zarfında kendisine yıldızların yoldaş olduğundan söz eder.

Şair, dokuzuncu bölümün beşinci kıssasında, tasavvuf yolcusunun gidişini anlatır ve dünyaya gelen her kişinin bu dünya meydanında çok at koşturduğunu ve kendi nöbetini tutarak ömürlerini tamamlayıp gittiğini dile getirir:

*Geldi sürdi her birisi nevbetin
Çok segirtti uşbu meydânda atın* (7887)

Ölmek, dünyadan ahirete gitmek, ahirete göçmektir.

Onuncu bölümün altıncı kıssasında Âşık Paşa, mümin dostların dünyada on çeşit arkadaşlarının olduğunu anlatır ve bu dostların ilki ve en önemlisinin Allah olduğuna dikkat çeker. "Biz sizin dünya ve ahiret hayatında dostlarıdırız. Fussilet 31" ayetini de zikreden şair, Allah'ın dostluğunun sadece bu dünyada değil ahirette de geçerli ve gerekli olduğunu belirtir (9641). Ardından,

*Dünyada dirlik içinde dostun ol
Gidicek hem ana varur toğru yol* (9650),

diyerek, Cenabıhakk'ın dünya hayatında gerçek dostumuz olduğu gibi, ahirete gidince de yolumuzun dosdoğru ona varacağını dile getirir.

Ölmek beden, cismin, vücudun, tenin ölmesi, toprak olması, değirmende öğütülüp toz olmasıdır.

Ölüm bedenlere mahsustur, cisim, vücut kaçınılmaz olarak ölecek, çürüyüp, yok olup gidecektir; fakat can (ruh) ölümsüzdür, ölüm ona erişemeyecektir. Şair, dördüncü bölümün altıncı kıssasında, insan vücudunun nasıl oluşturulduğunu, yine bilhassa mutasavvıflar arasında çok yaygın olan

bir alegoriyle anlatır, vücudu bir şehre benzetir ve sonunda cismin, vücudun öleceğini ifade eder. Üstelik,

*Kankısı gider-ise bu cism ölür
Bâtil olur iş ü ev issüz kalur* (2259),

bunlardan hangisi gider, cismi terk ederse bu cisim kaçınılmaz olarak ölür, işler bozulur ve ev de sahipsiz kalır.

Beşinci bölümün birinci kıssasında, "Yerler ve gökler Allah'ın azametine ancak asılı bir ceviz gibidir." hadisi anlatılırken, vücudun bir bitki gibi toprağa dönüşüp kaybolacağı ifade edilir:

*Ten mukâbil şol nebâta kim biter
Hazrete irmez girü bunda yiter* (2616)

Yedinci bölümün birinci kıssasında şair, yedi gezegen denilen yedi yıldızın, döl rahme düştüğünde ona nasıl düzen verdiğini anlatır. Burada verilen bilgilere göre insanın anne karnındaki oluşum ve gelişiminde Allah'ın emri ile, yıldızların türlü görevleri vardır ve ilk görev Zuhal'indir. Döl, erkeğin belinden inip anne karnında yer edinince; önce Zuhal yıldızı müdahale eder, o su iken kana döner. Sonra Müşteri yıldızı devreye girer ve Tanrı'nın emri ile kanı et yapar (4509-4511). Bir düzen içerisinde tüm gezegenler görevlerini yerine getirirler ve son görev, vücudun yok edilmesi işi yine Zuhal'indir:

*Sûretün andandur evvel bitmegi
Yine âhir andan olur yitmegi* (4544)

Şair bir başka beyitte canın, ruhun ölümsüzlüğüne karşılık, tenin ölüp toprağın altına gireceğini bir uyarı edasıyla belirtir:

*Ten isen hod olısdur ten harâb
Kaçan ölse ten yiri tahte't-turâb* (4555)

Eğer kendini sırf tenden, cisimden ibaret görüyorsan bil ki, vücut sonunda harap olacaktır; öldüğünde de onun yeri toprağın altıdır.

Benzer bir görüş, yedinci bölümün üçüncü kıssasında da dile getirilir:

*Ol yidi saf uş tamâm oldı tamâm
Sûrete bundan öte yokdur makâm* (4725),

*Çün bu safdan geçdi ol oldı harâb
Menzili oldı anun tahte't-turâb* (4726).

O yedi saf böylece tamam oldu, bu vücuda bundan öte varacağı bir makam da kalmadı. Çünkü o bu safı da geçince harap oldu ve son durağı da artık toprağın altı oldu.

Şair, yedinci bölümün beşinci kıssasında, "Allah göklerin ve yerin nurudur. Nur 35" ayetini anlatırken bedeninin sonunda toprağa dönüşeceği hususunu, "Bu vücut topraktan değil mi, yine toprağa düşmeyecek mi?" diye sorarak tekrar dile getirir:

*Bu suret toprak degül mi pes yene
Çünkü sındı topraga düşdi yene* (4881)

Dokuzuncu bölümün dördüncü kıssasında şair, taşları yer ve gök olan bir değirmenin buğdayı öğütüp un eylediği gibi gece gündüz, durmadan insanları öğütüp toz eylediğini anlatır:

*Yir ü gökdür bu degirmen taşları
Ögidür bir demde yüz bin başları*

.....
.....

*Saç sakal ilkin karayken boz olur
Sonra şöyle öginür kim toz olur*

Bir anda yüz binlerce başı öğüten bu değirmenin taşları yer ve göktür. Bu taşların biri sabit, diğeri ise durmadan dönmektedir; fakat ne tuhaftır ki bunlar ne aşınır, ne de kırılır. Bu değirmen çalıştıkça taşları keskinleşir ve öğüttüğü un miktarı artar. Buna bağlı olarak da dünyada feryat ve çığlıklar artar. Zaman geçtikçe bu insanlar çabucak ölürlər; böylece değirmen daha bir keskinleşir ve yenilenir. Bu değirmenin buğdayı halktır ve açık bir şekilde devamlı öğünüp yok olurlar. Hatta, saç sakal önceleri simsiyah iken bozlaşır, daha sonra öyle öğünür ki tamamen toz olur (7808-7813).

Ölmek, topraktan gelip toprağa dönmek, aslına dönmektir.

Üçüncü bölümün üçüncü kıssasında, yaratılmış olan şeylerin üç kısım olduğunu açıklayan şair;

*Nefs ile sûret-durur ol kim ölür
Aslı toprakdur girü toprak olur* (1308),

diyerek, nefis ve vücudun öldüklerinde, asılları topraktan olduğu için, yine toprak olacaklarını belirtir.

Onuncu bölümün dokuzuncu kıssasında, dünyada on şeyin akıl ve nefse öğüt verdiğini anlatan şair,

"Sizi o topraktan yarattık; oraya geri çevireceğiz, sizi oradan yine çıkaracağız. Taha 55" ayetini zikrederek insanın topraktan yaratıldığı ve sonunda mutlaka toprak olacağı gerçeğini bir kez daha dile getirir:

*Çünkü topraktan yarattı Hak seni
Yine toprak kılısar mutlak seni* (10384)

3. Ölüm endişesi

Ölüm endişesi veya düşüncesi, akli ve bilinci yerinde, yetişkin her insanda bulunan; ancak hayatın çeşitli dönemlerinde varlığını daha hafif veya daha şiddetli hissettiren bir olgudur. Ölüm düşüncesi Garib-nâme'de de, hayatın akışı içinde ve değişen fiziksel ruhsal şartlara göre şekillenen, dolayısıyla kimi zaman pek akla gelmeyen, kimi zaman ise hiç akıldan çıkmayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte eserde, Yunus'ta bir dönem de olsa görülen ve tüyler ürperten bir korku hâline gelen ölüm endişesine rastlanmamıştır. Hatta Âşık Paşa, ölüm korkusunu canlı tutacak, besleyecek unsurlardan olan mezarlık sahnesi, kabrin hâlleri, ölünün bedeninin mezardaki durumu vb. hususlara da neredeyse hiç yer vermemiştir.

Şair, üçüncü bölümün birinci kıssasında, insanın başlangıcını, sonunu ve cismanî yaşayışı anlatırken, onun cennetten çıkarılıp dünyaya gönderildikten sonra dünya hayatında karşılaştığı sıkıntıları anlatır ve insanı, bazen Allah'a yönelmekten bile alıkoyan ölüm endişesine değinir:

*Bir saat dirlik-içün emek gerek
Bir saat ölüm gamın yimek gerek* (1112),

*Bir saat bu kaygudan çıkamazuz
Bir nazar Hak'dan yana bakamazuz* (1113).

Bir zaman olur yaşamak için mücadele ederiz. Bir zaman olur ölüm düşüncesi ile gamlanırız. Bir zaman da olur ki bu düşünceden bir türlü kurtulamaz; hatta bir anlığına da olsa Hakk'a yönelemeyiz.

Üçüncü bölümün ikinci kıssasında, insanoğlunun ömrünün dönemlere ayrılışını anlatan şair, burada öncelikle ömrün birinci döneminin çocukluk, ikinci döneminin gençlik, üçüncü döneminin ise ihtiyarlık olduğunu bildirir. Daha sonra kendi ömrü için kaygı çekmekte olduğunu dile getiren şaire göre bu kaygıyı bizlerin de çekmesi gerekir; zira, ömür gerçekten kaygılanmaya değer (1164-1165).

*Ömr hōş sermâyedür bilenlere
Vây anı hayfın yavu kılanlara* (1166)

Üstelik ömür, bilenler için güzel bir sermayedir, onu boş yere harcayıp kaybedenlere yazıklar olsun. Bu görüşlerinin ardından çocukluk dönemi hakkında bilgi vermeye başlayan şair, insanın çocukluk çağında ölüm hakkında herhangi bir endişeye kapılmadığını, hatta ölümü aklına bile getirmediğini dile getirir:

*Oglan-iken kişi hîç kaygu yimez
Dünyaya geldüm yine gidem dimez* (1170),

*Yok-durur anda ölüm endîşesi
Dün ü gündüz oynamakdur pîşesi* (1171).

İnsan çocukken hiçbir kaygı duymaz, dünyaya geldiğim gibi bir gün de giderim diye düşünmez. Onda ölüm endişesi de yoktur ve gece gündüz işi gücü oyun oynamaktır. Yine o, "Ne dünyada nimet için kaygılanır, ne de cennete götürecekle iyilikler için sevinir" (1172).

Çocukluk döneminin ardından gençlik, yiğitlik çağı başlar. Gencin günleri gaflet içinde, akli fikri gece gündüz zevk ve eğlencededir. Yegane düşüncesi, yiyip içmek, güzel elbiseler giymek, gece gündüz süslenip püslenerek bağda bahçede dolaşmak, günlerini neşe içinde geçirip güzellere bakmak ve daima sıkıntıdan uzak bir hâlde gününü gün etmek, böylece dünyadan zevk almaktır (1181-1188).

Ne ölüm endîşesin yir ol kişi

Ne günâh dip terk ider mekrûh işi

(1191)

Dolayısıyla, gençlik çağındaki böyle bir kişi, ne ölüm endişesi duyar, ne de günah diyerek hoş olmayan işleri terk eder. Şair burada esprili bir şekilde, "O yiğitlik hâli de böyledir, bu sözü, kendi hâlim söyletmektedir." (1192) der, yani söylenenler tecrübe ile sabittir.

Gençlik çağının ardından ihtiyarlık dönemi başlar. İnsan ihtiyarladığında güçten düşer, dünyada rahattan çok zahmet çeker. Artık onda hırs ve endişe âdeta şahlanır, mal ve mülke karşı aşırı hırsı olur. Gece gündüz, yaz kış işi gücü oğul ve kızını düşünmek olan bîçare ihtiyar, ölümü düşünüp hazırlanmak için eldeki son fırsat olan bu dönemi değerlendiremez (1196-1204).

Cümle ömri şunun-ıla harc olur

İrmedin sığınçına bir gün ölür

(1205)

Derken, bütün ömrü bunlarla geçer ve arzusuna ulaşamadan bir gün ölür, gider.

4. Ecele ve ölüme çare yoktur

Şair, dördüncü bölümün dokuzuncu kıssasında, Tanrı'nın insan vücudunu dört zıttan yarattığını anlatırken, bu âlemi bir bahçeye, dünyayı saraya, vücudu bu sarayın tahtına, canı ise bu tahta kurulmuş bir sultana benzetir. Bu sultanın akıl veziri, aynı zamanda arkadaşları olan toprak, hava, su ve ateş de hizmetkârlarıdır. Nefis, sarayın sâkisi olup onlara şarap dağıtır ve şarabın tadına da hep ilk o bakar. İştah bu sâkinin elindeki kadehi, hâl bâdesi gün, ay ve yıl ise testisidir. Bunlar kırk yıl kadar birlikte zevk ve safa içinde yaşarlar; fakat kırk yılı geçince zevk ve eğlenceye doyan bu kafadarların her biri asıllarını anar ve ona uygun davranmaya başlayarak huzursuzluk çıkarırlar. İlk huzursuzluğu çıkaran toprak olur. Diğerleri de onu takip eder ve aklın tıp vasıtasıyla onlara çeşitli çareler arayıp ilaçlar yapmasına, çözümler üretmesine rağmen meclis dağılır, birlik bozulur. Bu durumdan hoşnut olmayan akıl, meclisin yeniden toparlanması için tekrar çareler arar ve meclis yeniden eski hâline döner (2415-2457); fakat,

*Bu kezin bed-mesligi sultân kılır
Ya'ni gitmek azmini bu cân kılır* (2458)

bu kez de, sultan sarhoşluk edip huzursuzluk çıkarır; yani bu can gitmek, bu sultan tahtını terk etmek niyetindedir. Bu gidişi, çıkılacak bu yolculuğu başlatacak olan ise ecelden başkası değildir. Dolayısıyla şair;

*Ayrug ana kişinün dermânı yok
Anun üzre kimsenün fermânı yok*

.....
.....

*Hîç âkil ana derman bulmadı
Kamu işi bildi anı bilmedi*

diyerek, artık bu gidişi engellemenin mümkün olmadığını ve bu konuda kişinin ne bizzat kendisinin, ne de bir başkasının gücünün yetmeyeceği, sözünün de geçmeyeceğini, ne kadar uğraşırsa uğraşsın aklın da ona bir çare bulamayacağını, tıp vasıtasıyla ilaç ararsa da bulmasının mümkün olamayacağını ve mahlukun çare için elinin eremeyeceğini, vücut ülkesine emirle gelen ve gitmesinin de yine emirle mümkün olacağı bu şeyin apaçık ecel olduğunun bilinmesi gerektiğini, ayrıca hiçbir akıl sahibinin, hemen her şeye çare bulduğu hâlde ecele çare bulamayacağını dile getirir (2459-2463).

Şair, altıncı bölümün yedinci kıssasında, ölümden beter olan altı türlü kahır ve cefâyı anlatırken, aşağıda ayrıca verdiğimiz gençlikte ölüm konusuna da değinir ve ecel için "Çalap hükmü, Hak hükmü" ifadelerini kullanır:

*Ansuzın irer Çalap hükmü ana
Bulmaz ol dermânı istep dörd yana* (3872),

*İşi kuru çevre oturmuş olur
Orta yirden anı Hak hükmü alır* (3873).

Aynı kıssada ecel için bu kez "ejderhalar basan, ömürler sona erdiren" ifadeleri kullanılır. O ayrıca her mahlukun mutlaka tadacağı bir şaraptır:

*İy niçe ejdâhalar basdı ecel
İy niçeler ömrini kesdi ecel* (3876),

*Her ki geldi dünyaya hod gidiser
Ol şarâbı cümle mahlûk dadısar* (3877).

Beşinci bölümün altıncı kıssasında, "Yolculuk yapınız, sıhhat ve zenginlik bulunuz." hadisini açıklarken, "Eğer halk hasta olmasaydı Peygamber, hiç sağlığı isteyiniz buyurur muydu?" (2948), diye soran şair, insanın beş yerinin hastalandığını, hastaya tedavi yapılmadığı takdirde öleceğini, aslında bütün dert ve ihtiyaçların hâledilebileceğini, dünyada şifası bulunmayan, tedavi edilemeyen hiçbir derdin ve hastalığın olmadığını dile getirir; ancak, ecelin gelmesiyle kişiye ulaşan ve onu tüm işlerinden alı koyan (2950-2952) öyle bir hastalık vardır ki, bu hastalık hususunda hekimlerin de elinden bir şey gelmez.

*Kim anun derdine dermân olmaya
Rencine tîmâr assı kılmaya* (2953)

Bu, ilacı, çaresi bulunmayan ve tedavinin de hiçbir fayda sağlamadığı ölüm hastalığıdır.

Seven ve sevilenden, kâf harfinin nuna ulaşmasıyla ol emrinin verilmesinden, âdemin (emrin) beş perdeden, safhadan geçerek ideal sona ulaşmasından bahsedilen beşinci bölümün onuncu kıssasında, esas olarak insanın gerçek anlamda insan olma süreci anlatılır. Madenden bitki, bitkiden hayvan, hayvandan da insan olma derecesine ulaşan âdemin, her safhada bir tür doğum ve ölümünden de bahsedilir, bu çerçevede bitkinin ve hayvanın ölümü dile getirilir; zira onlar da öl emri ile ölümü tadacak nefisler zümresindedir:

*Yine öl emri uş nebâtlar da ölüür
Dirilür bu kez varur hayvân olur* (3365),

*Öldi hayvân da vü oldı âdemî
Saltanatla dutdı cümle âlemi* (3366).

Âşık Paşa, dördüncü bölümün altıncı kıssasında ayrıca, Allah'ın vücudu dört unsurdan yarattığını, daha sonra kendi emrinden bu cisme can verdiğini, sonunda nefsin de apaçık şekilde öleceğini dile getirir ve ardından; Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt

"Her nefis ölümü tadacaktır. Âl-i İmran 185" ayetini zikreder.

Paşamız, onuncu bölümünün sekizinci kıssasında yer verdiği aşağıdaki beytinde, nefsin, hatta her nefsin ölümü tadacak olmasının bir bakıma son derece doğal olduğunu dile getirir; zira, hayat da, ölüm de nefis içindir.

*Nefs-içün geldi hayât u hem memât
Nefse dirlik viridi ol âb-ı hayât* (10182)

5. Azrail

Üçüncü bölümün üçüncü kıssasında Azrail'den de bahseden şair, onun ölümlü kişilere hükmeden bir özelliği olduğuna değinir:

*Görelüm ol fânî olan kim-durur
Kim bu Azrâyil ana hâkim-durur* (1259)

Dördüncü bölümün ikinci kıssasında insanın kendisinin ulvî ve süflî âlemi toplayan bir meşcit olduğunu anlatan şair, bu kıssasına da okuyucuya seslenerek ve onun her şeyden önce Allah'ın kendisini niçin yarattığını bilmesi gerektiğini söyleyerek başlar. Bu kıssada Azrail, bir ölüm meleği olarak değil; beden yaratıldığı toprağı hazırlama emrinin verildiği melek olarak anılır:

*Bir kavulda hûd hüküm Azrâyil'e
Oldı kim ol toprağı hâzır kıla* (1869)

Aynı kıssada Azrâil için benzer bir ifadeye daha yer verilir ve Cenabıhakk'ın, insanı yaratacağı toprağı ona devşirttiğinden söz edilir:

*Toprağın dirşürtdi ol Azrâyil'e
Diri kıldı Hak anı nefha-y-ıla* (1884)

Aynı kıssanın ilerleyen beyitlerinde canın alınması üzerinde duran şair, Kur'an'dan ayet örnekleri vererek, can alan meleklerin varlığından (1914), Azrail'in can aldığından;

*Yine Azrâyil-durur cânın alan
Kur'an eydür bu sözi dutma yalan* (1918);

hatta Cenabıhakk'ın canlar aldığından söz eder: "Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz, can almakla görevli melekler onun canını alırlar. Enam 61", "De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak. Secde 11", "Allah; ölenin eceli gelince ruhlarını alır, ölmeyenin de uykusunda. Zümer 42".

6. Son nefes

Âşık Paşa, eserinin dört halifeyi öven bölümünün Hz. Osman ilgili kısmında,

*Birisi Osmân-ı zi'n-nûreyn idi ·
Kim Kelâmullah'ı ol hatm eyledi* (188),

*Mushaf üzre virdi baş u dökdi kan
Hak yolında tâ-ebed kaldı nişân* (189),

diyerek, onun son nefesini Kur'an okurken verdiği ve bu hâl üzere iken şehit edildiği hususunu dile getirir.

Şair, Peygamber'in arkadaşlarının hâllerini anlattığı birinci bölümün birinci kıssasında, diğer pek çok kıssanın sonunda yaptığı gibi yine okuyucuya seslenir ve;

*İy yarânlar birlik eylen yâr-ıla
Kim varasız dünyadan ikrâr-ıla* (257),

diyerek, sevgili (Hz. Peygamber) ile bir olunmayı ve son nefeste şahadet kelimesini söyleyerek dünyadan gitmeyi tavsiye eder.

7. Kefen ve mezar

Allah'ın insan vücudunu yedi tabakadan yarattığı ve yedi çeşit elbise (pamuktan: ketenden, ibrişimden, yünden, posttan, demirden imal edilmiş elbiseler ve cennet elbisesi) ile donattığının anlatıldığı yedinci bölümün altıncı kıssasında şair, yine kendine has üslûbuyla;

*Ol yidi kat ton nedür eydem sana
Bir katı panbukdur anun görsene* (4968),

*Âdemün ilk tonı oldur ön gelen
Sonra hem andan olur cümle kefen* (4969),

*Pes bu tonun bir katı panbuk-durur
Âkibet ol tondan ayruk yok-durur* (4970),

*Anun-ıla varısaruz sinleye
Cümle halk ol gün gerek anı geye* (4971),

"O yedi çeşit elbiseyi de anlatayım: Onun bir katı pamuktur, bir bak!", diyerek okuyucuya seslenir ve bunun insanın ilk elbisesi olduğunu, ister önce ister sonra gelsin tüm insanlar için olan kefenin de pamuktan yapıldığını ve onun, insanın giyeceği son elbise olduğunu, mezara da onunla varılacağını, tüm insanların o gün, öldüklerinde onu giyeceklerini dile getirir. Eserde mezar motifiyle ilgili bir diğer örneğe dünya ve ahiretin anlatıldığı ikinci bölümün birinci kıssasında rastlamaktayız. Burada şair;

*Zîra kim her nesne varur aslına
Cân çıkar arşa vü ten girür sine* (689),

diyerek, hem her nesnenin aslına döneceğini vurgular, hem de canın arşa yükselmesine karşılık, bedeninin mezara gireceğini dile getirir.

8. Öldürmek, öldürülmek, öldürme ve öldürülme şekilleri

Şair, eserin dört halifenin övüldüğü bölümünün, Hz. Ömer'le ilgili kısmında, dört güzide yârdan biri ve adaletiyle meşhur olan Hz. Ömer'in, oğlunu adalet yerini bulsun diye, din için öldürdüğünü ve bunu herhangi bir kin veya kişisel mesele için yaptığının sanılmaması gerektiğini dile getirir:

*Ol biri Ömmer' di kim dâd eyledi
Kendü oğlın öldürüp ad eyledi* (185),

*Oğlını öldürdi mutlak dîn-içün
Eyle sanman siz anı kim kîn-içün* (186).

Şair, aynı şiirin Hz. Osman'la ilgili kısmında, Hz. Osman'ın mushaf okurken, başı kesilmek suretiyle öldürüldüğünü, şehit edildiğini ve bir kısmı okuduğu mushaf üzerine dökülen kanının sonsuza kadar bir nişan olarak kaldığını ifade eder (189). Bir sonraki beyitte de,

*Dökdi kan u virdi baş aldı rızâ
Hoşnud andan hem Resûl ü hem Hudâ* (190),

diyerek, Hz. Osman'ın din uğrunda kan döküp baş verdiğini tekrarlayan şair, böyle yapmakla onun hem peygamberin, hem de Allah'ın hoşnutluğunu kazandığını belirtir.

Âşık Paşa, yine aynı şiirde Hz. Ali ilgili bölümde, hem Hz. Ali'nin meşhur kılıcı Zülfikâr'dan, hem de onunla Zülhumâr adlı şahsı ikiye böldüğünden bahseder:

*Saldı kâfir boynuna ol Zü'l-fikâr
Zü'l-fikâr'dan dü nîm oldu Zü'l-humâr* (192)

Birinci bölümün birinci kıssasında, kılıçla öldürme motifine tekrar rastlarız. Aşağıdaki beyitlerde;

*O kılıcı saldılar kâfirlere
Müdde'îye düşmana münkirlere* (246),

*Kimisini kılıc-ıla kırdılar
Kimisin heybet ile kaçırdılar* (248),

denilerek, onların kâfirlere, inatçılara, düşmana ve inkârcılara kılıç çektikleri, bir kısmını öldürüp bir kısmını da korku içinde kaçırdıkları ifade edilir.

Eserin birinci bölümünün ikinci kıssasında, Hz. Nuh'un övgüsüne yer verilir ve bu çerçevede tufan olayından bahsedilerek inananların onun yaptığı gemiye binerek kurtulduklarından, inanmayan yüz binlerce kişinin ise suda boğulduğundan söz edilir:

*Kimisi oldur ki ol yondi gemi
Garka viridi bunça yüz bin âdemi* (282)

Altıncı bölümün sekizinci kıssasında, alçak gönüllü olmayı anlatırken tufan olayına tekrar değinen şair,

*Kırk gün ol su dünyayı dutdı tamâm
Garka viridi bay u yoksul hâs u âm* (4088),

diyerek, suyun kırk gün boyunca tüm dünyayı kapladığını ve zengin, fakir herkesi batırıp boğduğunu dile getirir. Bu büyük felaketten sadece Hz. Nuh ile ona uyanlar, Allah'ı bir bilenler kurtulmuş diğerleri ise, ufuktan ufka koştukları hâlde kurtulamamış ve baştan başa suda boğulmuşlardır:

*Fâni oldu ayruğı başdan başa
Yügrüşıüp kurtılmadı kaşdan kaşa* (4090)

Şair, eserin altıncı bölümünün dokuzuncu kıssasında, büyüklük taslayanlarla kibirlenenlerin hâllerini anlatır ve Âd kavminin başına gelenleri de çarpıcı örneklerden biri olarak verir:

Hız. Hud, insanları son derece iri cüsseli, güçlü, kuvvetli ve bir o kadar da kaba ve kibirli olan Âd kavmini dine davet edip de ret cevabını alınca üzülür ve Cenabıhak'tan yardım diler. Bunun üzerine Cebrail gelerek onu teselli eder ve Allah'ın inkârcıları çok şiddetli bir şekilde cezalandıracağını bildirir. Kamer suresi 19 ve 20. ayetlerde "Biz onların üstüne uğursuzluğu devamlı bir günde dondurucu bir rüzgâr gönderdik, o rüzgâr, insanları sökülmiş hurma kütükleri gibi yere seriyordu" ifadesiyle belirtildiği üzere (4167-4190); Cenabıhak, bunları yel ile kırıp geçirmiş, sağ kalan Hud peygamber de Tanrı'ya şükür ve övgüde bulunmuştur:

*Yil-ile Hak bunları kıldı fenâ
Kaldı Hûd u Tanrı'ya kıldı senâ* (4192)

Aynı kıssada, Fil Vak'ası'na da değinilerek büyüklük taslayanlardan olan Ebrehe'nin, fil ve askerlerinin üzerlerine Ebabil kuşlarının gönderildiği, kuşların onlara cehennem taşı attıkları, her bir kuşun bir askere taş bıraktığı, taşların askerden ve filden geçip yere gömüldüğü dile getirilir (4257-4258).

*Ol çeri ehli kamu oldu fenâ
Ka'be ehli Tanrı'ya kıldı senâ* (4259)

O ordunun tüm askerleri yok olunca, tüm Kâbe halkı Tanrı'ya şükreder.

Eserin dokuzuncu bölümünün üçüncü kıssasında, bazı insanların bazılarına üstün kılındığı anlatılır, bilhassa Müslüman olmayanların kendi aralarındaki tabakalara dair bilgiler verilir. Bunlar arasında aşağının da aşağısında bulunanlar, putperest olan kâfirlerdir. Bunlar açıkça 'bizim dinimiz İslam değil' der, puta tapıp her yerde putları için evler yaparlar (7718).

*Kapularda kul karavaş olduğu
Şol sebeb kim Hakkı koyup kaçduğu* (7720),

*Öldürenler gâzidir ölen şehîd
Hiç gümânsuzdur buna Kur'ân şahîd* (7721).

Bunların kapılarda kadın erkek hizmetçilik yapmaları da Hakk'ı bırakıp puta tapmaları sebebiyledir. Bunlarla savaşmak durumunda kalan Müslümanlardan ölenler şehit, hayatta kalanlar da gazi olur, şüphesiz buna Kur'an da şahittir.

9. Ölümünden, ölmekten bin kez daha şiddetli olan hâller

Âşık Paşa, altıncı bölümün yedinci kıssasında, yukarıda da değinildiği üzere, mahlûkun tüm gücünü tüketen, ölümünden şiddetli olan altı türlü kahır ve cefâyı anlatır. Bunlar, düşünülmesi gereken ölümünden daha ağır, daha karışıktır (3851) ve ölümünden bile ilerde olan bu çetin hâllere dayanmak da hayli zordur (3859).

Öksüz kalmak

*Şoldur ol kim ata vü ana öle
Bu ogul kız tufl-iken öksüz kala*

.....
.....
*Pes bilün kim ol ölümünden katı hâl
Kim tıfillikda yetîm ola ayâl*

Bu hâllerin ilki daha çocuklukta başa gelir. Bu, baba ve annenin ölümü üzerine oğul ve kızların çocuk yaşta yetim ve öksüz kalmasıdır. Bunları kim görse hep hor görür ve bu zavallıların gözlerinden durmadan yaşlar akar. Bunların benizleri sarı, saçları başı dağınık, üstü başı kir pas içindedir ve kimi bunlara söğür, kimi de kızar. Bunların gönülleri kırıktır, sözleri değersiz olup kimse tarafından kabul edilmez. Bunlara şefkat eden bir kimse yoktur, buna karşılık ıstırap ve dertleri çoktur. Bu bîçarelerin, dünyada Allah'tan başkası kimse yoktur. İşte ey dost o yetimlerin hâli böyledir. Kısacası bilinmelidir ki, çoluk çocuğun küçükken yetim kalmaları ölümünden daha şiddetlidir (3864-3870).

Gençlikte ölüm

*Ol bir iş kim ol yigitlikde gelür
Şoldur ol kim ol cüvâna merg olur*

.....

*Pes hakikat bu yigitlikde ölüm
 Bin kez ölmekten katıdur iy ulûm*

Bir diğer iş de gençlikte gelir; bu da gencin ölümüdür. Allah'ın hükmü ona ansızın gelir, dört bir yandan derman istese de bulamaz. Eşi, dostu etrafını sarmış olmasına rağmen ecel, onu aralarından çekip alır. Onda hareket kalmaz, nutku ve nefesi kesilir, geriye ise istek ve arzularının özlemi kalır. Vaktiyle ne kadar sevinmiş olsa da bütün neşeleri gama döner, ne kadar çok arzusu var idiyse de artık hepsi toprağa dönüşür. İşte bu ecel nice ejderhaları bastı ve nice-lerinin de ömrüne son verdi. Unutmamalıdır ki dünyaya her kim geldiyse gidecek; her mahluk ecel şerbetini tadacaktır. Ancak, gençlikte ölenin bu dünyadan hayli mahrum kaldığını bilin. Doğrusu şu ki, gençlikte ölüm, bin defa ölmekten daha şiddetlidir (3871-3879).

İhtiyarlıkta ölüm

*Şoldur ol kim pîrlik uhtında kişi
 Sûretine za'f ire kala işi*

.....

*Pes hakikat koca kim yoksul olur
 Şöyle bil kim günde yüz bin kez ölür*

İhtiyarlıktaki zor iş, insanın bedenen zayıflayıp elden ayaktan düşmesi ve işinin yarım kalmasıdır. Elinde dünyalık namına bir şey kalmayıp yoksul düşmesi ve bu yüzden kapılarda hizmetçi, dilenci olması da ayrı bir zorluktur. Ne gündüz, ne de gece hiç kimse onu görmeye gelmez, kendi gitse kimse onun selamını almaz. Hâlini hatırını kimse sormaz, üstelik bir de 'dilenci ihtiyarın teki' derler. Bir ihtiyar kişi, yoksul olursa hâli budur; dolayısıyla bu hâle düşen biri için ölmek yaşamaktan iyidir. Doğrusu bilinmelidir ki, ihtiyar bir adamın bir de yoksul olması; onun günde yüz bin defa ölmesi demektir (3882-3887).

Gurbette hasta olmak

*Çün kişi yirden sudan ayru düşe
 Andan ol ayru-y-iken sayru düşe*

.....

*Sayruluk gurbetde pes Tanrı hakı
 Bin kez ölmekden katıdur ol dakı*

İnsan yerinden yurdundan ayrılır ayrılmaz hasta düşer. Gidip yatacak bir yer bulamaz. Hem düşkün bir hâlde kalır, hem de satıp para edecek bir şeyi yoktur. Sabah akşam hasretle ağlar ve kimse gelip de hâlin nedir diye sormaz. Oralarda artık ne kardeş, ne baba, ne de ana vardır. Nereye varsa, 'git hamam ocağında yat' der ve bir nevi başlarından kovarlar. O da, gözleri hasretin kanlı yaşlarıyla dolu, çaresiz ve garip bir hâlde gidip külhanda yatar. Oradayken, 'hani işim, evim barkım, sevdiklerim nerede' diye söylenip, yana yakıla ağlayıp inler. Kimsesizliği canına tak edince, sesine ses duymak istercesine 'burada bana bakacak biri var mı; ölsem, benim için ağlayacak biri var mı; yâr, dost bana asıl böyle bir zamanda lazımdır, keşke öyle biri olsa da garipliğin nasıl bir hâl olduğunu ona anlatsam' der. Gurbette hasta olmak, başkalarının bir, gurbettekinin ise bin defa ölmesi demektir. Gurbette hasta olmak, Tanrı hakkı için, bin kez ölmekten daha şiddetlidir (3889-3898).

Makam ve mevkiden ayrılmak

*Şoldur ol kim beg kişi ma'zûl ola
 Girü kendü kullarına kul ola*

.....

İşte bu, bey olanın beylikten azledilmesi ve bir zamanlar emri altında olan kişilere hizmet etmesidir. Bu başa geldiğinde artık kimse o beyin sözünü dinlemez ve halkın cümlesi ondan yüzünü döndürür. Daha önce ne kadar dostu var idiyse birden düşman kesilir; yediği şekerler de ona zehir olur. Sürdüğü saltanat hep geride kalır, zamanında yaptıklarının hepsi yıkılır. Hak katında bir değeri yoktu, insanlar arasında da bir saygınlığı kalmaz. Bu kişi, vaktiyle yaptıklarının bir bedeli olarak hem dünyada, hem de âhirette huzurdan kovulup azledilmenin utancından yıkılır, yerin dibine geçer. Bu durumda ölmek daha iyidir; zira makam ve mevkiden düşen her gün ölür. Bilinmelidir ki, makam ve mevkiden ayrılan, hayatta iken bin defa ölen demektir (3901-3908).

**Birbirini çok seven dostların, sevgililerin birbirlerinden
ansızın ayrı düşmesi**

*Şoldur ol kim sevgülü dōstlar-ıla
Ansuzın ol birbirinden ayrıla*

.....
.....
*Pes bilün kim yâr firâkı dünyada
Bin kez ölmekden katıdur iy dede*

İşte bu, insanın çok sevdiği dostlarıyla ansızın ayrılıvermesidir. Bu hâlde olan dostlar, sabah akşam birbirlerini göremez, ne yaptıklarını ve nasıl olduklarını bilemezler. Yürekleri ayrılık ateşiyle kavrulur, gözleri de sürekli kanlı gözyaşlarıyla dolar. Ayrılık ateşinden yürekleri yanıp, devamlı ağlarlar. Âh edince dumanı gök yüzünü kaplar, inleyip sızlaması da gece gündüz eksilmez. Mal ve mülk gönlünü eğlendiremez, nerede olursa olsun hiç rahat edemez. Gece gündüz sevdiğinin hasreti içindedir, ondan başka herkes kendisine yabancı gelir. İşte nice sevgililer birbirlerinden ayrı düştü ve bu ayrılık nicelerinin bağrını yaktı. İşte nice sevinen üzüntüye düştü ve devamlı âh edip inledi. Açıkça bilinmelidir ki dünyada sevgili hasreti, ölümden kat be kat beter bir azaptır. Zira dünyada bir kez ölünür; fakat sevgiliden ayrılan bin kez ölür. Ey arkadaş! Bilinmelidir ki, dünyada sevgiliden ayrılmak, ölümden bin kez daha şiddetlidir (3911-3921).

10. Ölülerini diriltmek

Garib-nâme'nin Hz. İsa övgüsünde olan birinci bölümünün ikinci kıssasında, Hz. İsa'nın ölülerini diriltme mucizesine yer veren şair;

*Kimisi rûhdur kim ol dirlik nuri
Anun-ıçun ölüyi kıldı diri*

.....
.....
*Kanda kim kıldı duâ urdı nefes
Ölüler oldı diri virdi nefes*

.....
.....

diyerek, Hz. İsa'nın hayat nuru ile ölüyü diri kıldığını, bütün varlıkların canlılıklarının ruh ile mümkün olduğunu, Allah'ın o peygambere böyle büyük bir güç (mucize) verdiğini, bu gücü vesilesiyle nerede dua edip nefes üflediye orada ölümlerin canlanıp, nefes alıp vermeye başladığını, onun duasının kabul edildiği yer ve durumda her duanın kabul edilmediğini; zira her nefesin can veremeyeceğinin bilinmesi gerektiğini dile getirir (307-310).

Şair, dördüncü bölümün altıncı kıssasında, 'insanın kendini bilmesi' konusuna da değinir ve bu çerçevede yine Hz. İsa'nın ölümleri diriltme mucizesine yer verir:

"*Kendini bilen Rabbini bilir*"¹⁰ hükmünce, kimin ne olduğunu ve bu dünyaya gelmeden önce nerede bulunduğunu sadece kendini bilen biri bilebilir. Böyle biri, bu dünyaya ne için geldiğini ve orada görevinin ne olduğunu da bilir. Bu kişi, dünyadan gideceği zaman da ahirette işinin ne olacağını, orada onu nelerin beklediğini de bilir. İşte kendinin ne olduğunu bilen bir kişi, doğrusu asıl menzile, maksada ulaşmıştır (2276-2279). Böyle bir kişi ayrıca;

*Hem dilerse irgüre kalmışları
İsa bigi dirgüre ölmüşleri*

(2280)

dilerse yolda kalmışları menzile ulaştırır ve hatta dilerse İsa peygamber gibi ölmüşleri de diriltir.

Âşık Paşa'nın takip eden beyitlerdeki "O kişinin sözünü tutan şaşırılmış değildir; yeter ki o bizi hizmete kabul etsin. Âşık'ın canı ona feda olsun ve hiçbir zaman ondan ayrılmasın." (2281-2282) tarzı ifadelerinden, kendini bilen kişi ibaresiyle kastedilenin daha ziyade mürşid-i kâmil olduğu akla gelmekte ve bu durumda 'İsa peygamber gibi, ölmüşleri de diriltir' ibaresindeki diriltme kelimesiyle, mürşid-i kâmilin ölü gönülleri diriltmesinin kastedildiğini düşünmemiz mümkün olmaktadır. Bu çerçevede, eserin beşinci bölümünün altıncı kıssasında şair, gönlün ölmesi anlamına gelen gönül hastalığı ve tedavisi hakkında da ilgili bazı ayetleri zikretmek suretiyle bilgi verir:

10 "Nefsini bilen muhakkak Rabbini bildi" şekli de olan hadisin şerhinde İbn Arabî, "Nefsi ve Allah'ı bilmenin yolu; Hak, mevcutlardan evvel mevcut olup onunla beraber bir şey bulunmadığı gibi, şimdiki hâlde de Hak mevcut olup onunla beraber bir şey bulunmadığını bilmektir" demektedir. bkz. Muhiddin-i Arabî, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir*, haz. Cemal Bardakçı, Akdem, Ankara 1961, s. 19.

*Bil ki irdük yirde bu hikmet nuru
Dirgürür ölmüş-iken gönülleri*

.....
.....
*Pes bu gönül rencini hikmet savar
Zîra kim hikmetde Allah nûrı var*

İyi bilinmelidir ki, ölmüş gönülleri ancak hikmet nuru diriltir. Nitekim yağmur suyu gökten yağar ve böylece kuru-ölü yerler dirilir ve oradan türlü nimetler doğar. Kur'an'da da "Biz, ölü toprağa can vermek için gökten tertemiz su indirdik. Furkan 48-49" buyurulmaktadır. İyice bilinmelidir ki, bu gönül hastalığını sadece hikmet giderebilir; zira hikmette Allah'ın nuru vardır (2993-2995).

11. Öğüt-nasihât ve ölümle ilgili uygulamalar

Dikkat etmeli, bir ömürde kazanılanlar heba edilmemelidir.

Üçüncü bölümün birinci kıssasında şair,

*Uş yene bundan göçersin bir ile
Key sakın sermâyeni virme yile* (1090),

diyerek, insana bir yandan, sonunda bu dünyadan bir başka yere göçeceği gerçeğini hatırlatır, bir yandan da bir ömürde kazandığı manevi kazançlarını, sevaplarını yeke vermemesi, bir çırpıda heba etmemesi öğütünde bulunur.

Onuncu bölümün dokuzuncu kıssasında şair, dervişlere de değinir ve insanın mal, mülk ve nimet elinde iken dervişleri yedirip içirmesi, onlara ikramda bulunması öğütünde bulunur (10356).

*Yohsa bir gün alalar senden anı
Yiyeler anmayalar hergiz seni* (10357)

Aksi taktirde, bir gün tüm bu nimetler senden alınır, onları başkaları yer ve kadir kıymet bilmedikleri için de seni asla anmazlar. Hatta senden bir Fâtiha'yı bile esirgerler de kabrinde mahzun ve melül kalırsın.

*Çün ölesin mâlunu ayrug ala
Yidür ü ayrug-ıçun dartma belâ* (10358)

Dolayısıyla, fırsat elde iken gereğini yapmalıdır; zaten öldüğünde mallarını hep başkaları alacak; bari elde fırsat varken yedirip içir de, sonradan başkalarına kalacak malların sebebiyle boş yere belâ ve sıkıntı çekme.

Ölümü unutmamak gerekir.

Şair, yedinci bölümün üçüncü kıssasında, hırs ve acele ile dünyayı toplamaya çalışan kişiler olduğundan bahseder.

*Eyle sevmişler bu dünyâ mâlını
Kim unıtmışlar ölüm ahvâlini* (4695)

Bunlar, dünya malını o kadar sevmişler, kendilerini ona o kadar kaptırmışlardır ki, kaçınılmaz olarak ölümün türlü hâllerini unutmışlardır.

Gözü doyuran bir avuç topraktır.

Oysa, üçüncü bölümün ikinci kıssasında da değinildiği üzere unutmamak gerekir ki, dünya ne kadar sevilsen, dünya malı ne kadar toplanmaya, elde edilmeye çalışılrsa, insanın bilhassa ihtiyarlık döneminde mala mülke karşı hırsı âdeta şahlansa da insanoğlu bunlara bir türlü doymayacak ve o doymayan gözü nihayet bir avuç toprak dolduracak, doyuracaktır:

*Gözi toymaz âlemi yudmag-ıla
Tola meger bir avuç toprag-ıla* (1200)

Ömrün bir yel gibi esip geçeceği ve bir daha asla ele geçmeyeceği unutulmamalıdır.

Âşık Paşa, okuyucusuna karşı da büyük bir sorumluluk duyar; dolayısıyla sık sık onları uyarır ve sonu gelmez emel ve arzular içinde bir ömrü harcayıp çarçur ederek ölüp gidenlerin ardından biraz da hayıflanarak, "Hani ibadet, nerede kulluk, hani hâl ev bark, mal mülk cümlesi hep geride kaldı" (1206) diye sorar, büyük bir şefkatle cevabı da kendi verir:

*Aç gözün geçdi ömür vardı yile
Gün ki geçdi ol girü girmez ele* (1208)

İnsan gözünü açmalı, ömrün bir yel gibi esip geçtiğini ve geçip giden günlerin bir daha asla geri gelmeyeceğini, ele girmeyeceğini aklından çıkarmamalıdır.

Ölümünden sonra insan iyilikle, hayırla anılmalı; aksine kötülükleriyle anılıp, ardınca lânet okutmamalıdır.

Hız. Peygamber, bir gün hutbede şöyle buyurur: "Ey insanlar! Nerede ise (ölenleriniz arasında) cennetlikleri cehennemliklerden; hayırlılarınızı, şerlilerinizden ayırıp bileceksiniz." Bunun üzerine sahabeden biri sorar: "Ey Allah'ın resulü ne ile tanıyıp bileceğiz?" Peygamberimiz cevap verir: "İyilikle veya kötülükle anılmalarıyla. Çünkü sizler birbirinizin şahidisiniz."¹¹ Önemi bu denli vurgulanan ölümden sonra hayırla, iyilikle veya kötü bir şekilde anılma hususu, aynı zamanda insanı ölümsüzlüğe ulaştıran, ölümsüz kılan önemli yollardandır. Bu çerçevede, öğüt yanı da bulunan hayırla anılma konusunu, eserde ölümsüzlüğe götüren yanı daha çok vurgulandığı için ve tekrarlara da yol açmamak düşüncesiyle, ölümsüzlüğe ulaştıran yollar başlığı altında ele almayı uygun bulduk; dolayısıyla burada sadece ölümden sonra kötü anılma ve ardı sıra lânet edilme hususuna değinmekle yetindik.

Dördüncü bölümün sekizinci kıssasında, dört unsurdan dört çeşit oğul ortaya çıktığını ve ölüm elinin onların hayatlarının sonuna ulaşmadığını anlatan şair, burada bir yandan ölümden sonra hayırla anılmanın ne denli önemli olduğuna değinir, bir yandan da kötülükle anılmanın, hatta insan için ardınca lânet edilmesinin ne derece kötü bir durum olduğunu belirtir. Bir uyarı niteliği de taşıyan aşağıdaki örnekte şair,

*Eyle etmen kim görenler kakıya
Ardunuzca kamu la'net okıya*

(2394),

diyerek, insanın arkasından iyi iş ve eserler yerine, kötü iş ve eserler bırakması hâlinde, onları gören herkesin ardı sıra kızacağını ve lânet okuyacağını dile getirir.

Bu konuda bir diğer örneğe, altıncı bölümün dokuzuncu kıssasında, Âd kavmi münasebetiyle rastlamaktayız:

¹¹ Beyhaki, a.g.e., 261.

*Âd kavmin fânî kıldı ol Ahad
La'net içre kaldı bunlar tâ-ebed*

(4193)

O bir olan Allah, yaptıkları sebebiyle Âd kavmini yok etmiş ve bunlar sonsuza dek lânetli olarak kalmışlardır.

Ölümlle ilgili uygulamalar.

Paşamız, onuncu bölümün altıncı kıssasında, dört büyük mezhep imamını müminler için üçüncü dost olarak anar ve onların icraatları çerçevesinde ölümlle ilgili defin, mirasın taksimi vb. bazı uygulamalara değinir:

*Ol imâmlardur ki Hak ilmin bile
Düzdiler dîn tertibin kıldan kıla*

.....
.....
*Her birinün hakkını bildürdiler
Avidup ağlayanı güldürdiler*

O[nlar], dinin uygulamaya yönelik usûllerini, sahip oldukları Hak ilmiyle ve kılı kırk yararcasına düzenleyen dört büyük imamdır. Onlar, ölenle ilgili tüm hükümleri, ona ne yapmak gerektiğini, yapılması gereken diğer görevleri bildiler, bildirdiler. Ölen öldü; lâkin geride kalan ve hakları olan mirası öğrenip almak isteyen mirasçılarının her birinin hakkını bildirdiler. Böylece, ağlayanları bir nebze olsun teselli edip güldürdüler (9673-9678).

Ölümlle ilgili çok önemli bir unsur olmasına rağmen, yas, mâtem vb. bir kullanımını, Garib-nâme'de, sadece üçüncü bölümün onuncu kıssasında geçen ve bir makamın, tahtın ancak orada oturan sultanla süslendiğinin; padişahı olmayan bir ülkenin ise âdeta yasta olduğunun dile getirildiği aşağıdaki beyit çerçevesinde tespit edebildik:

*Kim anunla ol makâm ârâstedür
Pâdişâhı olmayan mülk yastadur*

(1702)

II. ÖLÜMSÜZLÜK

Başta İbn Sînâ ve Mevlânâ olmak üzere pek çok Müslüman mütefekkir ve şaire göre ölümün yalın gerçeği, ruhun bedenden ayrılması ve akabinde bede-

nin, cismin ölmesidir. Bozulup, dağılma sadece ruhsuz beden için geçerlidir. Bir cevher olan ruh ise ölümsüzdür ve cisimden kurtulunca yaratıcısına, sonsuzluk âlemine intikal eder. Benzer duygu ve düşüncelere Âşık Paşa'da da rastlamaktayız. O da canın, ruhun ölümsüzlüğünü, sonsuz bir hayata sahip olduğunu dile getirir.

Ölümsüzlük, canın, ruhun, aklın bâki kalması, sonsuz bir hayata sahip olması, bir daha hiç ölmemesidir.

Ölümsüzlük bâki kalmaktır ve bâki kalmanın çeşitli yolları vardır:

Kim tene uyar-ısa toprak ola
Kim cânâ uyar-ısa bâkî kala (687)

Bunlardan biri canâ, ruha uymaktır; zira tene uyanlar toprak olacak, canâ uyanlarsa bâki kalacaktır. Dünyadan ikrar ile yani inanıp kabul ettiğini söyleyerek gitmek de bâki kalmanın, üstelik sonsuza kadar sevgili ile birlikte olmanın önemli bir yoludur:

Ger gidersen dünyadan ikrâr-ıla
Var olasın tâ-ebed ol yâr-ıla (10238)

Üçüncü bölümün üçüncü kıssasında şair,

Ol ki magzıdur u bâkî kalısar
Şol ki kışrıdur u fânî olısar (1282),

Âlem-i pâkden gelen pâkdür yine
Âlem-i hâkden gelen hâkdür yine (1283),

diyerek, asıl olanın öz (can, ruh) olduğunu ve onun bâki kalacağını, kabuğun (bedenin, cismin) ise geçici olup öleceğini dile getirir; zira Mevlânâ'nın da "Hâk hâke, pâk pâke döner" şeklinde ifade ettiği gibi pak âlemden gelen yine paktır, toprak âleminden gelen yine topraktır (toprağa dönecektir).

Can gibi ölümsüz olan bir diğer varlık da akıldır:

Hem ezelde var-ıdı bu akl u cân
Tâ ebed hem kalısardur câvidân (1306),

*Eyle olsa akl u cân ölmeyiser
Pertev-i Hak'dur fenâ olmayısar* (1307).

Her ikisi de ezelde yaratılmıştır ve sonsuza dek ölümsüz kalacaklardır; bir diğer ifadeyle akıl ve can asla ölmeyecek; Hakk'ın ışığı olmaları sebebiyle de asla yok olmayacaklardır.

Şair aşağıdaki beytinde, bir yandan vücut ile nefis birlikteliğine ve sonlarının da aynılığına değinirken, diğer yandan akılla canın ölümsüz oluşlarını tekrarlar:

*Hem bu sûret nefis-ile hem akl u cân
İksi öliür iksi kalur câvidân* (1328)

Cana, ruha ölüm olmadığı hususu, bütün mahlukatın cisimleri ölse de canlarına ölüm yoktur (1331), ifadesiyle tekrar vurgulanır. Bunların, sonunda dünyadan göçmeleri de önemli değildir; zira beden ölse bile can Hakk'a ulaşacaktır:

*Ne var âhir nakl iderse dünyeden
Cân Hak'a varur eger öliür beden* (1332)

Şair, dördüncü bölümün ikinci kıssasında,

*Anların kim cânını Allah alur
Eyle bil katre girü deryâ olur* (1923),

*Ayruk ana katre olmak olmaya
Eyle dirlik buldı ol hîç ölmeye* (1924),

diyerek, canların alınmasını, ruhun bedenden ayrılmasını, âdetâ damlanın bir daha eski hâline dönmeyecek şekilde denize kavuşması, tekrar deniz olması olarak ifade eder. Canın bir daha bedene dönmesi mümkün değildir; zira o, artık hiç ölmeyeceği bir hayata kavuşmuştur.

Canın ve gönlün tamamen Hakk'a ulaşması da, bâki kalmanın yollarından biridir. Bunu başarabilenlere,

*Cân gönül peyvest ola küllî Hak'a
Hak vire anda bize ömr-i bekâ* (2676),

*Ayruk ölmek olmaya anda bize
Dost yüzi görnüdüra her dem göze* (2677).

Cenabıhak ahirette ölümün olmadığı, dost yüzünün her dem görüleceği sonsuz bir hayat verecektir. Âşık Paşa, altıncı bölümün onuncu kıssasında, tarikatta ilerlemek için dünya menzillerinin altı çeşit olduğunu anlatırken, vücudun bir gün yok olacağını buna karşılık canın, ruhun Tanrı'nın emri ile tükenmeyen, sonsuz bir ömrünün olduğunu bir kez daha dile getirir:

*İllâ cân kim Tanrı'nun emri-durur
Ol dükenmez ömr anun ömri-durur* (4546)

Ölümsüzlük, Hak'tan gelip yine Hakk'a gitmek, aslına dönmektir.

Hakk'a dönme veya döndürülme ifadesine Kur'an'da bir çok âyette yer verilir. "Her nefis (canlı) ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz. Ankebût 57" ayeti bunlardan sadece biridir. Bilhassa tasavvufta çok özel bir yeri olan 'Allah'tan gelmek ve yine ona dönmek' meselesi, mümkün varlıkların ve özellikle de insanın ontolojisi açısından çok önemli özellikler içermektedir. Eflâtun'da 'idealar âlemine dönmek' olarak görülen aslına dönmek düşüncesi, pek çok düşünür ve mutasavvıf şairde 'yaratıcıya dönmek' olarak ifade edilmiştir. Bilhassa sûfî düşünceye göre, Tanrı'nın kendisinden bir parça olarak insan bedenine üflediği ve ölümsüzlüğüne inanılan insana mahsus ruh, tekrar ait olduğu öze dönmek için büyük bir gayret içindedir.¹² Âşık Paşa'da da gördüğümüz bu yaklaşıma göre, insanın aslı Hak'tandır; dolayısıyla yine ona dönülecektir. Bu dönüş bir yönüyle, sonsuz olan yaratıcıyla buluşma ve bu sayede ölümsüzlüğe ulaşma anlamına gelmektedir. Beşinci bölümün onuncu kıssasında şair, aşması gereken beşinci eve-makama ulaşan insanın böylece,

*Âmire irdi emir buldı bekâ
Aslı Hak'dandı yine vardı Hak'a* (3369)

emir emredene ulaşınca sonsuzluğa ulaştığını, zaten aslının Hak'tan olduğunu ve yine Hakk'a vardığını dile getirir.

¹² Mustafa İsen, "Mutasavvıflara, Sûfî Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Sûfî Düşüncesine Göre Ölüm", *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ, Ankara 1997, s. 467.

Dokuzuncu bölümün beşinci kıssasında, insanın aslı konusunda âdetâ son nokta konur ve onun aslının Hak'tan olduğu, dolayısıyla Hak'tan gelip yine Hakk'a gittiği ve böylece sonsuzluğa ulaştığı bir kez daha ifade edilir:

*Aslı Hak'dandı yine irdi Hak'a
Hakk-ıla oldı bile buldı bekâ* (8036)

Ölümsüzlük, ölümü olmayan hayat, gerçek hayat demektir.

Üçüncü bölümün birinci kıssasında şair,

*Dirlik oldur kim ölümü olmaya
Şâdılık oldur ki kaygu gelmeye* (1119),

diyerek, gerçek hayatın, ölümü olmayan bir hayat olduğunu, tıpkı bunun gibi, gerçek sevincin de kaygıdan, elemenden uzak bir sevinç olduğunu dile getirir.

A. Ölümsüzlüğe Ulaştıran Yollar

İbn Sînâ, hakîmlerin hayatın ve ölümün her birini iki şekilde telakki ettiklerini söyler: Buna göre hayat da, ölüm de hem tabîî, hem de irâdî olmak üzere ikiye ayrılır. İrâdî hayat, dünya peşinde koşmak ve şehvetlere saplanmak; irâdî ölüm ise, nefsin elinden kurtulmak, tutkuları kontrol altına almak, geçici dünya heveslerinden tamamen arınarak varlığını Allah'ın varlığında eritmektir. Buna karşılık tabîî hayat, insanın ulvî âlemde haz ve lezzetlerle bekâsını ve cehâletten kurtulmasını mümkün kılan hayat -ki bu bağlamda Eflâtun, kendisinden hikmet isteyen bir kişiye, "irâdenle öl ki, tabîî hayatla dirilesin" demiştir-; tabîî ölüm ise, ruhun bedenden ayrılması ile gerçekleşen ölümdür.¹³ İbn Arabî'ye göre irâdî ölüm, nefsânî sıfatları yok etmek için başvurulmuş isteğe bağlı mânevî bir ölümdür. Bunu başaran kişi, nereye baksa Allah'ın zâtını görür ve fenânın ardından bekâ bulur, ölümsüzleşir. Mevlânâ da, ölümü irâdî (ihtiyârî) ve zarurî olmak üzere ikiye ayırır ve "fenâfillah" terimiyle de ifade edilen irâdî ölüm için şunları söyler: "O'nun yanında iki ben sığmaz. Sen: 'Ben!' diyorsun; O da 'Ben!' diyor. Ya sen öl, ya O ölsün ki, ikilik kalmasın. Fakat O'nun ölmesi imkânsızdır. Bu ne hâriçte, ne de zihinde mümkün olur. 'Çünkü O, ölmeyen bir diridir' (Furkan 58). O; o kadar lütufkârdır ki, imkân olmuş olsaydı senin

13 Yakıt, a.g.e., 81.

için ölürdü. Fakat madem ki O'nun ölmesi imkânsızdır, o hâlde bu ikiliğin yok olması ve O'nun sana tecelli etmesi için, sen öl." Mevlânâ'ya göre zarurî ölüm ise, her canlının tadacağı tabîî ölümdür. Tabîî ölüm, bir tükeniş veya yok oluş değil, ruhu beden kafesinden kurtulması, maddî âlemden ayrılıp manevî âleme geçişi, insanla Allah arasındaki perdelerin kalkmasıdır. Görüldüğü üzere Mevlânâ, irâdî ölümle riyâzeti, tabîî ölümle ise ruhun, hapishane kabul ettiği bedenden kurtuluşunu kastetmektedir ve yine ona göre, "Riyâzetle beden ölmesi, diriliktir; şu bedene zahmet vermek canı ölümsüzlüğe ulaştırmaktır."¹⁴ Ölümsüzlüğe ulaştıran çeşitli yollar vardır ve bunlardan en emin fakat en çetin olanı 'ölmeden önce ölmek' olsa gerektir.

1. Ölmeden önce ölmek

Âşık Paşa da eserinde, İslam tasavvufunun odak noktalarından birini oluşturan 'ölmeden önce ölmek' prensibi üzerinde -bu prensibi şiar edinmiş bir düşünür ve şair olarak- durmuş ve onu çeşitli yönleriyle ele almıştır:

Ölmeden önce ölmek, nefsin yok edilmesidir.

Âşık Paşa, eserinin muhtelif bölümlerinde aşk ve akla uyulması gerektiği yolunda yaptığı uyarılarından bir diğerini, ikinci bölümün dördüncü kıssasında karaları ve denizleri anlatırken yapar. Bu uyarıya göre eğer can ile aşk nefse boyun eğerse düzenleri bozulacak ve deniz hayvanlarının karaya çıkınca ölmeleri nasılsa onlar da öylece öleceklerdir. Dolayısıyla bu aşkı nefse değil de, akılla cana uydurmak gerekir; zira Allah'ın huzuruna günahsız varmak böylece mümkün olur.

Bu denizde ko helâk olsun bular

Yol eri nefsi helâk olmak diler

(798)

Hatta bu nefsi gönül denizinde helâk etmelidir, çünkü yol erleri nefislerinin yok olmasını dilerler.

Ölmeden önce ölmek, halvet sahibi olmak, ölümden de ileri ölmektir.

Beşinci bölümün beşinci kıssasında, tarikata girenlerin halveti ile dünyada insanların uğradığı ve elinden kurtulamadığı beş çeşit tasallutu anlatan

¹⁴ Emine Yeniterzi, "Mevlâna'nın Tefekkür Dünyası ve İnsan", *Konya'dan Dünya'ya Mevlâna ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi, Konya 2002, s. 80; Yakıt, a.g.e., 82.

şair, "halvet sahibi" ifadesinin anlamı üzerinde durur. Tasavvufî bir terim olarak halvet, tasavvuf yoluna yeni giren bir kimsenin hemcinslerinden ayrılmasıdır. Bundan gaye, zihnin Allah düşüncesi üzerine yoğunlaşmasını kolaylaştırmaktır. Çile olarak da ifade edilen halvetin az konuşma, az yeme, az uyuma, uzlet, çokça ibadet ve zikir gibi kendine has bazı teknikleri vardır. Bu tekniklerin hakkıyla uygulanabilmesi için de müridin belli bir süre çilehâneye veya halvet hücrelerine kapanması gerekir ki bilhassa Halvetiye tarikatında bu tür halvet, dolayısıyla halvet sahibi olmak esastır.¹⁵ Âşık Paşa'ya göre ise;

*Halvet issi ol-durur kim dünyeden
Kurtıla diri yörirken bu beden* (2932),

*Ölümünden ilerü ölmüş ola
Halvet issi ol kişi olmuş ola* (2933),

halvet sahibi demek, ölmeden önce, daha hayattayken kendisini dünyanın türlü bağlarından kurtaran, bir nevi halvetini başarıyla gerçekleştirmiş olan kişi demektir. Böyle bir halvet sahibi "Ölmeden önce ölünüz" beyanı mûcibince davranan, hatta ölümden de ileri ölmüş olan kişidir.

"Ölümden de ileri ölmek" ifadesine onuncu bölümün dokuzuncu kıssasında da yer veren şair,

*Devlet anun kim yidiürdi yimedın
Dünyayı terk itdi terk it dimedin* (10414),

*Ölümünden ilerü öldi tamâm
Göresin gördi işi oldı tamâm* (10415),

diyerek, asıl kutluluğa, saadete eren kişinin yemeden yediren, kendisine dünyayı terk et emri gelmeden ona değer vermeyip terk eden kişi olduğunu ve böyle bir kimsenin ölümden de ileri öldüğünü, görevini de güzelce tamamladığını dile getirir.

Ölmeden önce ölmek, diriyken ölüp hayat bulmak, âb-ı hayat içmektir.

15 Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Muradiye Kültür Vakfı, Ankara 1994, s. 278-279.

Dokuzuncu bölümün ikinci kıssasında, yüce Allah'ın yokluk ülkesinden dokuz tabaka varlık yarattığını anlatan şair, ölmeyen önce ölmenin farklı anlamları üzerinde de durur. Buna göre;

*Anmaz anı kendüzin unutmayan
Varmaz anda kendüzinden gitmeyen* (7574),

*Ölmeyince kimsene olmaz diri
Göge agmaz niçe kim yirdür yiri* (7575),

*Her kim öldi diriken buldı hayât
Dünyada oldur içen âb-ı hayât* (7576),

kendinden geçmeyen, nefisini unutmayan kişi tam manasıyla Hakk'ı anamaz ve kendini terk etmeyen Allah'a ulaşamaz. Kişi ölmeyen önce ölmezse diri (ölümsüz) olamaz, mânen derecesi yükselmez ve yeri aşağılarda kalır. Her kim ölmeyen önce ölmüşse, işte, dünyada ölümsüzlük suyunu içmiş olan odur.

Ölmeyen önce ölmek, mülkte garip olmak, tüm varlığını yok etmek, gurbetten kurbete ermeştir.

Tasavvufî düşünceye göre insan ulvî âlemden, yaratıcısından kopup, noksanlıklar âlemi olan bu dünyaya bir kutlu sefer için gelmiştir. Bu nedendir ki dünya hayatı sûfilere göre bir gurbetten ibarettir. Ruh bu seferinde fizikî âlemden aldığı beden bineğini kullanmaktadır. Tabiî ölümünün gerçekleşmesiyle bu binekten inecek, tekrar asıl vatanına dönecek ve gurbeti sona erecektir. Kişinin bu seferinden amaç, bu âlemden bazı şeyler edinerek dönmektir.¹⁶ İdeal olan ise âlemin tüm nakışlarını gönülden temizlemek ve hatta tüm maddî varlığı yok etmeştir. Dokuzuncu bölümün beşinci kıssasında şair;

*Işk bana eytdi kim ol gurbet budur
Âlemün nakşını gönülden bu yur*

*Uşbu mülkde sen garîb olsan gerek
Varlıgundan mahv olup ölsen gerek*

16 Yakıt, a.g.e., 89.

*Kim bu gurbetden ıresin kurbete
Oğrayasın dürlü dürlü kudrete*

diyerek, aşkın kendisine, bulunduğu manevi makamın âlemin nakışlarını (mâ-sivâyı) gönülden temizleyen gurbet makamı olduğunu, bu mülkte garip olması ve tüm varlığını yok edip ölmesi gerektiğini, buradan da kurbet makamına ulaşmış, orada türlü türlü kudrete kavuşacağını söylediğini dile getirir (7939-7941).

2. Dünyada iken hayırla anılmaya vesile olacak işler yapmak

Dünyada iken hayırla anılmaya vesile olacak işler yapmak da insanı ölümsüzlüğe ulaştıran yollardandır. Dördüncü bölümün sekizinci kıssasında, hayırla anılmaya vesile olacak işlere değinen şair, bu çerçevede özellikle oğullar, ilim (Hak ilmi) ve cömertlik üzerinde durur.

Oğullar

Yine aynı kıssada yiğitlik makamı hakkında da bilgiler veren şair, babalarının adını daima hatırlatacak ve onların hayırla anılmasına vesile olacak işler yapan oğullardan söz eder:

*Bir ogul oldur ki mâlından dogar
Şöyle kim mâlın döker mescid yapar*

.....
.....
*Zîra mâlından dogan ogli-durur
Anun-ıçun ata adın andurur*

Bu oğullardan biri, insanın âdeta malından doğmuş, meydana gelmiş olan oğuldur. Bu maldan doğan oğul babasından kalan malı mescit, mektep, medrese, köprü ve kervansaray yapımında sarf etmiş ve böylece bütün sene boyunca babasına bunlar sebebiyle dua edilmesine vesile olmuştur. Bu oğul bu şekilde daima babasının adını hatırlatır (2362-2364).

Bu oğullardan biri de, kişinin nefsinden meydana gelen oğuldur. Nefisten doğan bu oğul, babanın ölümünün ardından yerine geçer ve soyunu o devam ettirir:

*Ogli-y-ıla ata adı anılır
Oglını gören du'â ana kılır*

"Babanın adı oğluyla anılır; oğlunu gören babasına dua eder. O doğup nefisten gelen oğuldur ve halk onun için falanın oğlu falandır, derler. Ey arkadaş! Şayet sülale, soy sop dünyada iyi olursa oğul, babasının (iyi) adını yerde koymaz, sürdürür (2366-2368).

Bir diğer oğul da candan, kişinin ilminden doğar; baba dünyadan gidince yerine o kalır:

*Ol ogul uşbu kitâblardur ayân
Atasını bildirür bellü beyân*

.....
.....

Candan gelen o oğul işte bu kitaplardır ve bunlar açıkça babalarını belli eder, bildirirler. Dünyada her ne kadar kitap varsa ve kaybolmamışsa, bunların hepsi candan doğup gelmiş oğullardır (2371-2372).

Bir oğul da insanın zatından doğmuştur, bu çıraların çıralardan yakılmasına benzer:

*Ogludur zâtından inmiş şeyhün ol
Ger sürerse şeyhi gibi dogru yol*

.....
.....

Hocanın yetiştirdiği öğrencisi de, hocası gibi doğru bir yol izlerse, onun zâtından doğan oğlu olur. Hocanın vekili olan bu kişi, zamanla onun yerini alır ve hocasını sevenler onu da el üstünde tutarlar; zira bu öğrenci şüphesiz onun oğludur ve ona oğul olmaya da lâyıktır. Hoca dünyadan gider, öğrencileri kalır ve bunlar insanlara, hocalarının yolunun nasıl olduğunu açıklar, bildirirler (2375-2378).

Âşık Paşa, dördüncü bölümün sekizinci kıssasının sonuna doğru, "İşte sana o dört oğulun açıklamasını yaptım; böylece her biri baştan sona kadar anlaşıldı" (2383) dedikten sonra;

*Her kim uşbu takrirün issi ola
Kendü gide dörd ogul bunda kala*

(2384),

Ol hakikat diri-durur ölmedi

Şol kişi öldi kim oğlu kalmadı

(2385),

diyerek, kim bu anlatılanlara sahip çıkar ve bu dünyadan gittiğinde, geride böyle hayırla anılmasına vesile olacak, onun adını yaşatacak dört oğul bırakırsa o gerçekte diridir, yani ölmemiş, ölümsüzlüğe ulaşmıştır; ölen kişi ise, dünyada oğlu kalmayan, bu dört oğuldan birini bırakamayan kişidir, değerlendirmesinde bulunur.

İlim (Hak ilmi)

Hayırla anılmaya vesile olacak işlerden biri de ilim, özellikle de Hak ilmidir. Dördüncü bölümün yedinci kıssasında, Âşık Paşa;

Cân diridir ilm-ile bilgil ayân

Câna cândur ilm-i Hak bellü ayân

.....

.....

Bu akıldur cânı ilmün mutlakâ

Aklı nâkıs ilm-ile irmez Hak'a

diyerek, öncelikle ilmin, özellikle de Hak ilminin tanımını yapar ve önemine dikkat çeker. Şaire göre, canı diri tutan, ona hayat veren ilmidir; cana can veren ise apaçık belli olduğu üzere, Hakk'ın ilmidir ve hangi canda bu ilim yoksa o âdeta ölüdür. Şaire göre, yine bilinmelidir ki canı diri tutan, ölümsüzlüğe kavuşturan Hak ilmidir ve türlü hikmet hep o diri canın eseridir. Buna karşılık cahilin canında hayat yoktur. İlmün canı ise mutlaka akıldır, akılı noksan olan ilimle Hakk'a ulaşamaz (4779-4792).

Şair, ilme ve Hak ilmüne dair yaptığı bu tanım ve tespitlerin ardından, onuncu bölümün altıncı kıssasında,

Düzdiler dört mezhebi tertîb-ile

Tesbîh oldı her biri cümle dile

(9679),

diyerek, dört büyük mezhep imamının sahip oldukları Hak ilmi sayesinde, dört mezhebi en iyi şekilde düzenlediklerini ve bu meziyetlerinden ötürü her birinin, bu dünyadan göçmüş olsalar bile insanlar arasında hayırla anıldıkları ve böylece bir nevi ölümsüzleştiklerini dile getirir.

Cömertlik

Onuncu bölümün dokuzuncu kıssasında şair, gerçek insanın vasıflarından birinin cömert olup bol bol ihsanda bulunmak olduğunu dile getirir ve bu tür kişilerin ölseler bile yaptıkları bu ihsanları, bağışları sebebiyle daima hayırla anılacaklarını ve âdeta diri kalacaklarını ifade eder:

*Kişi oldur kim anun ihsânı var
Ol kıla ihsân kim anun cânı var* (10359)

3. Hakk'a lââyık işler yapmak

Dünyada iken Hakk'a lââyık işler yapmak da insanı ölümsüzleştirir. Şairin, dördüncü bölümün sekizinci kıssasında ifade ettiğine göre;

*Devlet ol kimseleriün kim iş bile
Dünya içre hakk'a lââyık iş kıla* (2388),

*İşi kala kendü gide dünyadan
Cânı ölmeye ölürse bu beden* (2389),

Ne mutlu o kimselere ki dünyada Hakk'a lââyık iş yapmayı kendilerine iş bilip gereğini yerine getirirler. Böyle kişilerin kendileri dünyadan gidip işleri yarım kalsa, bedenleri ölse bile canları ölmez.

4. Dünyada ardınca iyi bir yâdigâr bırakmak

Dünyada iken ardınca iyi bir yâdigâr bırakmak da insanı ölümsüzlüğe ulaştıran bir diğer önemli yoldur. Şair, aynı kıssanın sonunda, yârenlerine seslenerek böyle güzel işler yapmaya gayret edilmesi tavsiyesinde bulunur ve;

*Eyle işlen kim geçicek rûzigâr
Kala sizden dünyada bir yâdigâr* (2391),

*Anı gören ana sizi dem-be-dem
Eydeler kim zîhi yol zîhî kadem* (2392),

diyerek kişinin, çağlar geçse bile dünyada kalacak, ardından da "ne güzel yol, ne güzel gidiş" denilecek bir yâdigâr bırakmasının önemi üzerinde durur.

Onuncu bölümün onuncu kıssasında, kitabın bitişini anlatan Âşık Paşa;

*Dünya mülkin terk idüp gitmiş bular
İlla komuş her biri bir yâdigâr*

.....
.....
*Analar ben miskini anun-ıla
Anılasın sen dahı adun-ıla*

diyerek, velî kulların dünyayı terk etmiş olmalarına rağmen her birinin giderken kendilerinden bir yâdigâr bıraktıklarını, onunla anıldıklarını, böylece bedenlerinin ölmesine karşın adlarının ölümsüzleştiğini, kendisinin de bu dünyadan bir gün gideceğini anladığını, bu yüzden kendisinin de bir yâdigâr bırakıp, onunla hatırlanmayı ve anılmayı arzu etmekte olduğunu dile getirir (10453-10457).

5. Dünyada iyi bir ad bırakmak

Kişi ölümsüzlük şerbetini içmek istiyorsa, dünyada iken iyi bir ad bırakmalıdır. Dördüncü bölümün sekizinci kıssasında şair, dünyada iken iyi bir ad bırakmanın önemi üzerinde durur ve;

*Dünyadan hîç kimsene almadı dad
Devlet anun kim koya bir eyü ad* (2395),

*Kendüden sonra cihânda yâd ola
Kendüniün anda revânı şâd ola* (2396),

demek suretiyle, iyi bir ad bırakanların dışında hiç kimsenin şu dünyadan bir tat alamamış olduğunu, mutluluğa erişenlerin ise; ancak kendilerinden sonra dünyada anılan iyi bir ad bırakan bahtiyarlar olduğunu dile getirir.

6. Dünyada iken temiz, arı bir hayat sürmek

Ölümsüzlüğe ulaştırılan yollardan bir diğeri dünyada iken Allah'ın yardımcı olmasıyla temiz, arı bir hayat sürmektir. Âşık Paşa, üçüncü bölümün birinci kıssasında, temiz bir hayat sürmeyi başarabilenlerin canlarının ahirette özgür olacağını ve onların ölümü olmayan bir hayata kavuşacaklarını ifade eder:

*Ger kılursa pâdişâh bize yarı
Hem geçerse dünyada dirlik arı* (1137),

*Yarın anda cânumuz. âzâd ola
Dirliğümüz. ölmesüz. âbâd ola* (1138).

7. Aşk, Hak aşkı

Ölümsüzlüğe ulaştıran önemli yollardan biri de şüphesiz aşk, özellikle de Hak aşkıdır. Eserde konunun yapısı gereği aşk ve âşıklarla ilgili bilgiler hemen hemen iç içe verilmiştir. Biri diğerinde geçen ortak bilgi ve özellikler sebebiyle gereksiz tekrarlara yol açmamak ve konu bütünlüğünü bozmamak düşüncesiyle bu maddeyle ilgili bilgileri, "Âşıklar, Aşk erleri, Hak âşıkları, Hak dostları, Hazret ehli" başlıklı madde içinde vermeyi uygun bulduk.

B. Ölümsüzlük Yolunun Yolcuları:

1. İnsan

Ölümsüzlük yolunun yolcuları, ölümsüzlük kervanına katılabilen bahtiyarlar arasında şüphesiz insan en ön sırada gelmektedir. İnsanlar içinde ise müminler, âşıklar, Hak âşıkları, Hak dostları ve Hızır ön saflarda yer almaktadır. Bu yolun bir diğer yolcusu ise melektir; ancak şair, eserde meleğin ölümsüzlüğü ile ilgili olarak pek bilgi vermemiş, daha ziyade insan üzerinde durmuştur. Bu sıralananlar hakkında bilgi vermeye geçmeden önce Âşık Paşa'nın insana ilişkin bazı düşüncelerini sunmayı yararlı buluyoruz. Paşamız, daha önce değinildiği üzere beşinci bölümün onuncu kıssasında, insanın gerçek anlamda insan olma sürecine dair bilgiler vermiş ve gerçek insan ile hayvan arasındaki farkı dile getirmişti. Benzer düşünceleri bir kez de onuncu bölümün yedinci kıssasında ve insanın ölümsüzlüğü çerçevesinde dile getiren şaire göre; gerçek anlamda insan olan, tefekkür kılar, gönül gözüne, ibret gözüne sahiptir, maddî, manevî tasarrufu bulunur, alçak gönüllülük gösterir, anlatma melekesine sahiptir ve tedbir kılmayı bilir. Gerçek insan ayrıca ihlâs ile tövbe etmeyi bilmeli, iyi ile kötüyü, yanlış ile doğruyu birbirinden ayırabilmeli, Hakk'a yakın olmalı, vuslata ermiş, Hakk'a kavuşmuş ve Hakk'la beraber olmalıdır (9968-9977). Paşamız, bu özellikleri saydıktan sonra ardından;

*Yohsa kimde kim bu on iş olmaya
Uşbu dirlik ne'ydügin ol bilmeye* (9980),

*Sen anı hayvâna saygıl şeksüzün
Ya'ni issüz komadı Hak yiryüzün* (9981),

diyerek, aksi taktirde, kimde bu sayılan on özellik yoksa; o kişinin, bu hayatın ve ölümsüzlüğün anlamının ne olduğunu bilemeyeceğini ve o kişinin bu hâliyle şüphesiz hayvan sayılması lâzım geldiğini; zaten yüce Allah'ın yeryüzünü sahihsiz bırakmadığının da bilinmesi gerektiğini ifade eder.

Müminler, Âşıklar, Aşk erleri, Hak âşıkları, Hak dostları, Hazret ehli
Âşık Paşa, üçüncü bölümün üçüncü kıssasında,

"El-mü'minûne lâ-yemûtune velâkin yunkalûne min-dârin ilâ-dârin" ifadesine yer vererek müminlerin ölümsüzlüğüne değinir: "Müminler ölmez fakat bir dünyadan başka bir âleme yer değiştirirler".

*Ölmeği şoldur ki bu mülkden gider
Ol makâma varıcak gör kim n'ider* (1287),

*Hak cemâlin göriserler bî-gümân
Uçmak içre kalısarlar câvidân* (1288).

Bunların ölmesi, bu dünyadan (öteki dünyaya) gitmeleridir; o makama vardıklarında ne yapacaklarına da bir bak! Orada şüphesiz Hakk'ın cemalini görecekler, ebediyen ve ölümsüz bir hâlde cennette kalacaklardır.

İkinci bölümün onuncu kıssasında, aşkın her vücutta bulunup onu tesir altına aldığını anlatan şair, aşkın ve âşığın özellikleri beyanında, aşka tutulan kişinin hâllerini ve aşkla diri olup ölümsüzlüğe kavuşmayı dile getirir:

*Işk içinde dün ü gündüz bir olur
Cümle hâlde ışk eri şâkir olur
Pes mahabbet birliği ayrılmaya
Işk-ıla diri olan hîç ölmeye*

.....
.....

*Âşık ol âşık ki ışk iltür Hak'a
Âşık ol kim bulasın ömr-i bekâ*

Aşka tutulan kişi için, gece de gündüz de birdir, o her durumda Allah'a şükreder. Çünkü hâli ne kadar değişirse değişsin aşkı ondan uzaklaşıp kaybolmaz; zira sevgi ile yoğrulan birlik ayrılmaz, aşk ile diri olan asla ölmez. Aşktan başka her ne varsa hepsi fânidir, dolayısıyla aşka sıkıca sarılmalı ve diğer şeyleri terk etmelidir. Âşık olan kişi, yüzünü daima aşka doğru tutmalı ve tüm varlığını aşk yolunda harcamalıdır; zira sonsuza dek, ölümü olmayan bir hayata kavuşmak ve hiç solmayan bir gül gibi açılmak buna bağlıdır. Sonuç olarak, aşkın Hakk'a ulaştırdığı kişilerden olmalı ki sonsuza dek yaşamak mümkün olabilsin (1062-1072).

Üçüncü bölümün üçüncü kıssasında şair, Cenabıhakk'ın ölümsüz oluşuna değinir ve bu çerçevede onun dostları için de ölüm olmadığını bildirir:

*Hem anun dostlarına yokdur ölüm
Fedhulûhâ hâlidîn okır ulûm* (1234)

Hem O'nun dostları için de ölüm yoktur; ilimler, "Sonsuz olarak kalmak üzere girin. Zümer 73", diye bildirmiştir.

*Hem anun dostlarına yokdur fenâ
Cism-içün geldi ölüm yokdur cana* (1235)

Hem O'nun dostları için ölmek, yok olmak da söz konusu değildir; çünkü ölüm beden içindir, cana ölüm yoktur.

Yukarıdaki görüşlerin az farklı şekillerine, üçüncü bölümün üçüncü kıssasında değinilen aşağıdaki örneklerde de rastlıyoruz:

*Yoksa Hazret ehline yokdur memât
Uçmak içre bunlara dâyim hayât* (1309)

Yoksa Hazret ehline, Hak dostlarına ölüm yoktur ve bunlara cennet içinde sonsuz bir hayat verilmiştir.

*Dünyadan gidenlere öldi dimen
Bunları küllî fenâ oldı dimen* (1333),

*Zîra Hazret ehline yokdur fenâ
Fedhulûhâ hâlidîn geldi senâ*

(1334).

Dünyadan giden Hak dostları için ölüp, tamamen yok olmak da söz konusu değildir; zira bunlar Hazret ehlidir ve Hazret ehline ölüm yoktur. Hatta bunlar için "Ebedî kalmak üzere buraya girin. Zümer 73", sözü övgü olarak gelmiştir.

Şair ayrıca, "Allah yolunda öldürülenleri ölü zannetmeyiniz, bilakis onlar diridirler; ancak Rableri katında rızıklandırılıyorlar. Âl-i İmran 169" ayetini de hatırlatarak, asıl ölen, bu işi duymayıp, dünyada Hak dostlarına uymayandır (1335), der ve ekler:

*Kim ölüm yokdur olara bî-gümân
Rahmet içre kalısarlar câvidân*

(1337)

Âşık Paşa, dördüncü bölümün yedinci kıssasında, bir yandan akılla ilgili bilgiler verip akılla aşk kıyaslamasını yaparken, diğer yandan aşka, Hak aşkına dair değerlendirmelerde bulunur:

*Diri aklı ışk dutar bilgil ayân
Ölüdür ıksuz akıl bellü beyân*

.....
.....

*Dirliği aklun bu Hak ıskıyladur
Bil ki akli Hazret'e ışk iledür*

Açıkça bilinmelidir ki, akli canlı tutan aşktır, aşksız akıl ise besbelli ölüdür. Aşka yoldaş olmayan akıl ölüdür, bu yüzden kendi nefsinden bile değersizdir. Aklın diriliği, canlılığı, Hakk'a ulaşması, ölümsüzlüğü ise ancak Hak aşkıyla, Allah aşkıyla mümkündür (4797-4801).

Aynı kıssada şair, aşkın büyük bir kılavuz olduğunu dile getirir. Dolayısıyla kim aşkın rehberliğinde yol alırsa Hakk'a erer ve bir daha asla ölmeyeceği sonsuz bir hayat bulur:

*Kim varursa ışk-ıla irdi Hak'a
Ölmeye hergiz bula ömr-i bekâ*

(4831)

Şair, sekizinci bölümün beşinci kıssasında, aşka bağlılık ile aşkın tesirini anlatırken âşığa ait sekiz türlü belirti hakkında da bilgi verir ve âşıkların önemli hâllerinden biri olarak adlarının ve aşklarının dilden dile dolaşmasını, ilden ile yayılmasını zikreder:

*Niçe kim ma'şûk anun fikri ola
Ol bu âlem halkınun zikri ola*

.....
.....
*Kankı cânda kim bu ıskun dadı var
Dünyada hem âhiretde adı var*

Sevgili nasıl âşığın aklından çıkmıyorsa, o da insanların dilinden düşmez olur. Hatta ölmelerinin ardından yüzlerce yıl geçse bile tüm dillerde Leylâ ve Mecnûn misali onların aşkı söylenir. İşte hangi canda böylesi bir aşkın tadı varsa, kim böylesine bir âşık olmuşsa onun adı hem dünyada, hem de ahirette anılacak, yaşatılacaktır (6240-6244).

Aynı kıssada şair, aşkın insanı zinde ve hayatta tuttuğunu dile getirerek, ayrıca aşk erinin sonsuza dek diri kalıp ölmediği hususunu tekrar ifade eder:

*Şöyle dirlikde dutar bu ışk, eri
Kim hiç ölmez tâ ebed bu ışk eri* (6245)

Aynı kıssada şair, bu kez;

*Tanrı'dan ışk bir atâdur mutlakâ
Kime gelse ol bulur 'ömr-i bekâ* (6291),

*İşk içinde yok-durur hergiz zevâl
Her ki âşık oldısa buldı visâl* (6292),

diyerek, aşkın Tanrı'dan bir bağış olduğuna, kimin başına gelmişse o kişinin sonsuz bir ömür bulduğuna, aşk içinde asla ölümün olmadığına ve her kim âşık olmuşsa vuslata, kavuşmaya erdiğine değinir.

Kişiyi ölümsüzlüğe kavuşturan asıl iksir aşktır. Dolayısıyla şair, aynı bölümün altıncı kıssasında âşıklara, aşka yoldaş olanlara ve onların ölümsüzlüğüne değinir:

*Her ki yoldaş oldu ışka ölmedi
Ölen oldur ışka yoldaş olmadı* (6556),

*Bâkidür bu ışk ezelden tâ-ebed
Işkı kendü saçdı mülke ol Ahad* (6557).

Aşka her kim yoldaş olursa o asla ölmez, ölen aşka yoldaş olmayandır. Bu aşk, ezelden ebede kadar bâkidir; zira onu bu dünyaya kendi kudretinden saçıp serpen Allah'tır.

HIZIR

Ölümsüzlük kervanına katılanlardan biri de Hızır'dır. Âşık Paşa, Garib-nâme'de sekizinci bölümün dördüncü kıssasını tamamen Hızır'a ayırmış ve hakkında hayli bilgi vermiştir. Bir bölümünü aktaracağımız bu bilgilere göre, şairin de bizzat gördüğünü söylediği Hızır'ın dünyada ne kendisinin, ne de yaptıklarının bir benzeri yoktur. O bütün milletler tarafından bilinir ve kabul edilir. Allah ona sekiz çeşit lütufta bulunmuştur. Onun yerde mi, gökte mi olduğunu, tam olarak nerede bulunduğunu hiç kimse bilmez; fakat nereden yardıma çağrılrsa hemen gelir. O yürür mü, uçar mı, yeri neresidir, ne yer, ne içer bunları da kimse bilmez. Bazen onu ak sakallı, yeşil elbiseli ve boz atlı, bazen de kanatlı bir kuş gibi görürler. O hem peygamber, hem veli, hem de Tanrı'nın kudret elidir. Hak onu dünyaya hayır için göndermiş, yeri ve göğü de ona gezinti yeri yapmıştır. O, Cuma günü yeryüzündeki tüm mescitlerde hazır bulunur ve Cuma namazını oradaki cemaatla birlikte kılar (6002-6040). Hızır hakkındaki bu bilgilerin ardından şair, onun en bariz özelliğine, ölümsüz oluşuna değinir:

*Rûzı kıldı Hak ana âb-ı hayât
Kim anunla ol kişi buldu hayât*

.....
.....
*Hükmi irmez ana şol Azrâyil' ün
Sûrına muhtâcı yok İsrâfil' ün*

.....
.....
*şol sıfatdan kim Hak'undur Hak ana
Virdi anı ölmez ol önden sona*

Cenabıhak, Hızır'a ölümsüzlük suyu vermiş ve Hızır onunla sonsuz hayata kavuşmuştur. Allah, onun önüne ölümü bir son, bir engel olarak koymadığı için o hiç ölüm endişesi taşımamıştır. Azrail'in hükmü ona ulaşmaz, hatta onun İsrail'in sûruna da ihtiyacı yoktur. Allah'ın bir kuluna dünyada ölümsüz hayat vermesi, padişahın kuluna ne güzel bir lütuftur. Allah ona ölümsüzlük sıfatından verdiği için o, ezelden ebede ölmeyecektir (6055-6060). Hızır'ın daha pek çok özelliği hakkında bilgi veren şair, kıssanın sonuna doğru kendisine ait bazı sırlarını da açıklar: Şairin bildirdiğine göre, Hızır kendisinin hem hocası, hem de şeyhi olmuştur. Yürümekte olduğu doğru yolun açılmasını ve sahip olduğu bütün ilmi ona borçludur. Derdine her an o çare bulmuş; hatta kendisine Âşık mahlasını, ismini o vermiş, ruhuna, gönlüne Hak aşkının tadını da o düşürmüştür (6172-6177).

2. Melek

Üçüncü bölümün üçüncü kıssasında, insan gibi ölümsüzlük kervanına katılabilecek bir diğer varlığın da melek olduğu dile getirilir:

Pes nebât ölüir bayık hayvân-ıla
Bâki kalısar melek insân-ıla (1284)

Bitkiler ve hayvanların ölümüne, varlık sahnesinden tamamen çekilecek olmalarına karşın, insan ve melek 'her nefsin ölümü tadacağı' hükmünce bir kez öldükten sonra diriltilecek ve bir daha ölmek üzere sonsuz hayata kavuşacaklardır. Şair, aynı kıssada, insan ve meleğin ölümsüz oluşlarına tekrar değinir ve onların aynı zamanda Hazret ehli olduklarını ifade eder:

Lîkin insân u melek ölmeyiser
Hazret ehlidür fenâ olmayısar (1286),

Lâkin insan ve melek ölmeyecek; Hazret ehli oldukları için yok olmayarak sonsuza dek yaşayacaklardır.

Garib-nâme'de ölüm ve ölümsüzlüğü tespite yönelik bu çalışmamızı, Âşık Paşa'nın eserin sonunda söylediği dua ile bitiriyor ve bu vesile ile hem Paşamızı, hem de kendisi de okuyan, yazan ve söyleyenlerden olan hocamız Mehmed Çavuşoğlu'nu rahmet ve özlemle anıyoruz:

Eydene dünleyene vü yazana
Rahmet eyle yâ ilâhe rabbenâ (10591).